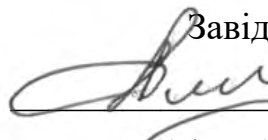

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Навчально-науковий гуманітарний інститут

Кафедра психології

«Допущений до захисту»

 Завідувач кафедри
Карсканова С. В.
(підпис)

«_10_» __12__2025 р

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»
на тему: ФОРМУВАННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
НОРМАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В ІГРОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Виконала:

Студентка 6559 групи

_____Афанасьєва Т. О.

Керівник роботи:

доктор пед. наук, професор

(посада, науковий ступень вчене звання)

_____Рогальська-Яблонська І.П.

Миколаїв – 2025 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова****Навчально науковий гуманітарний інститут**

Кафедра психології

Спеціальність 053 Психологія

Освітня програма «Психологія»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Гарант освітньої програми

_____ Литвиненко І.С.

(підпис)

« 5 » 09 2025 р.

ЗАВДАННЯ**НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ**

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Студентці Афанасьєвій Тетяні.

Тема роботи: **«Формування у дітей дошкільного віку нормативної поведінки в ігровій діяльності»**

Керівник роботи: доктор пед. наук, професор Рогальська-Яблонська Інна Петрівна.

1. Затверджені наказом ректора № 967-уч від «5» вересня 2025 року
2. Термін подання роботи: 1 грудня 2025 р.
3. Вихідні дані по роботі: спеціальна наукова і методична література та інші матеріали з психології, передовий практичний досвід.
4. Перелік питань, що належать до розробки (найменування розділів):
5. Перелік питань, що належать до розробки:

Теоретичні основи формування у дітей нормативної поведінки в ігровій діяльності.

Емпіричне дослідження рівнів сформованості нормативної поведінки у дітей.

Дослідницько-експериментальна робота з формування у дошкільників нормативної поведінки в ігровій діяльності.

Перелік презентаційних матеріалів: презентація доповіді по роботі у форматі Microsoft Power Point загальною кількістю 11 слайдів, з висвітленням таких питань як об'єкт предмет, мета і завдання роботи (2 слайди), використані методи емпіричного дослідження (1 слайд), теоретичні узагальнення з теми дослідження (2 слайди), результати емпіричного дослідження, їх демонстрація (рисунки, таблиці), аналіз та інтерпретація (5 слайдів), висновки (1 слайд).

7. Дата видачі завдання «5» вересня 2025 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

омер	Назва етапів роботи	Терм іни виконання етапів роботи	Примітка
1.	Формулювання теми роботи	01.09.2025	
2.	Опрацювання літератури з теми дослідження. Визначення мети, завдань, об'єкта, предмета дослідження.	10.09.2025	Список використаної літератури має включати не менше 40 позицій (передусім сучасні актуальні із яких не менше 25% - за останні п'ять років).
3.	Написання вступу. Визначення методів і бази дослідження.	10.09.2025- 15.09.2025	Вступ (обсяг 3 – 4 сторінки)
4.	Написання Розділу 1. Подання на перевірку	15.09.2025- 30.09.2025.	Розділ 1. (15-20 сторінок)
5.	Підготовка та проведення емпіричного дослідження (констатувальний експеримент).	30.09.2025- 10.10.2025	Розділ 2. (15-20 сторінок)
6.	Написання Розділу 2. Подання на перевірку	10.10.2025 - 31.10.2025	
7.	Підготовка та проведення емпіричного дослідження (формульальний експеримент).	31.10.2025- 10.11.2025	
8.	Написання Розділу 3. Подання на перевірку	10.11.2025- 22.11.2025	Розділ 3 (20-30 сторінок)
9.	Оформлення тексту роботи. Подання керівнику на перевірку. Перевірка роботи на академічну доброчесність	22.11.2025- 25.11.2025	Загальний обсяг основного тексту роботи 40 – 50 сторінок.
10.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	25.11.2025- 28.11.2025	
11.	Опрацювання зауважень і виправлення недоліків	28.11.2025- 01.12.2025	
12.	Подання кваліфікаційної роботи на рецензування	01.12.2025- 08.12.2025	
13.	Захист роботи	15.12.2025- 25.12.2025	

Студент

(підпис)

Тетяна АФАНАСЬЄВА

Науковий керівник
ЯБЛОНСЬКА

(підпис)

Інна

РОГАЛЬСЬКА-

АНОТАЦІЯ.

Афанасьєва Т. О. Формування у дітей дошкільного віку нормативної поведінки в ігровій діяльності. Кваліфікаційна робота зі спеціальності 053 «Психологія», освітньої програми «Психологія». Миколаїв: НУК ім. адм. Макарова, 2025. 105 сторінки.

Метою дослідження було визначено теоретично обґрунтувати й емпірично дослідити процес формування нормативної поведінки у дітей дошкільного віку засобами ігрової діяльності.

У роботі здійснено комплексний теоретичний аналіз поняття «нормативна поведінка» дитини, що дозволило визначити його як систему дій і вчинків, які відповідають соціальним нормам і правилам та регулюють взаємини дитини з навколишнім світом. Виокремлено її структурні компоненти: когнітивний компонент (знання та розуміння норм), емоційно-ціннісний (ставлення до правил і переживання у зв'язку з їх дотриманням чи порушенням) та поведінковий (реальне виконання вимог і здатність до самоконтролю). Теоретичний аналіз дозволив також підтвердити, що дошкільний вік є сенситивним періодом для становлення нормативної поведінки, а ігрова діяльність у дошкільному віці є провідним типом активності, що створює умови для психічного розвитку дитини, становлення її особистості. Розроблена та апробована Програма формування нормативної поведінки у дошкільників. Основною метою реалізації програми був розвиток у дітей дошкільного віку навичок нормативної поведінки через структуровані ігрові заняття, які сприяють дотриманню правил, співпраці в групі, емоційній регуляції, вирішенню конфліктів та прояву ініціативи в групових іграх. У кваліфікаційній роботі було підготовлено комплекс порад для вихователів та батьків, що передбачають використання ігор як провідного засобу навчання соціальним нормам, створення умов для моделювання життєвих ситуацій.

Ключові слова: поведінка, нормативна поведінка, діти дошкільного віку, ігрова діяльність, соціальна взаємодія, педагогічний вплив.

ABSTRACT

Afanasyeva T. O. Formation of normative behavior in preschool children through play activities. Qualification work in the specialty 053 “Psychology,” educational program “Psychology.” Mykolaiv: Admiral Makarov National University, 2025. 105 pages.

The aim of the study was to theoretically substantiate and empirically investigate the process of forming normative behavior in preschool children through play activities.

The work provides a comprehensive theoretical analysis of the concept of “normative behavior” in children, which allowed it to be defined as a system of actions and deeds that correspond to social norms and rules and regulate the child's relationship with the surrounding world. Its structural components were identified: cognitive (knowledge and understanding of norms), emotional and value-based (attitude towards rules and experiences related to their observance or violation), and behavioral (actual fulfillment of requirements and ability to self-control). Theoretical analysis also confirmed that preschool age is a sensitive period for the formation of normative behavior, and play activity in preschool age is the leading type of activity that creates conditions for the child's mental development and personality formation. A program for the formation of normative behavior in preschoolers has been developed and tested. The main goal of the program was to develop normative behavior skills in preschoolers through structured play activities that promote rule-following, group cooperation, emotional regulation, conflict resolution, and initiative in group games. The thesis included a set of recommendations for teachers and parents on using games as a primary means of teaching social norms and creating conditions for modeling real-life situations.

Keywords: behavior, normative behavior, preschool children, play activities, social interaction, pedagogical influence.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ У ДІТЕЙ НОРМАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В ІГРОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	12
1.1. Нормативна поведінка: сутність поняття, основні характеристики, особливості формування у дошкільному віці.....	12
1.2. Психологічні основи формування нормативної поведінки у дошкільників	25
1.3. Ігрова діяльність як засіб формування у дітей нормативної поведінки	33
Висновки до першого розділу.....	42
 РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНІВ СФОРМОВАНOSTІ НОРМАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДОШКІЛЬНИКІВ.....	 44
2.1. Характеристика методик та організація дослідження	44
2.2. Оцінка результатів констатувального експерименту	52
Висновки до другого розділу.....	58
 РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНИЦЬКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ НОРМАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В ІГРОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	 61
3.1. Розробка ігрових програм і методик, спрямованих на формування нормативної поведінки у дітей	61
3.2.. Аналіз результатів експериментальної роботи	69
3.3. Рекомендації для вихователів та батьків щодо формування у дітей нормативної поведінки	76
Висновки до третього розділу.....	84
 ВИСНОВКИ.....	 86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	89
ДОДАТКИ.....	96

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних умовах трансформації суспільних цінностей та пріоритетів усе більша увага приділяється питанням соціального становлення особистості з наймолодшого віку. Це пов'язано зі зростаючим усвідомленням того, що успішна адаптація та інтеграція в суспільство залежать від раннього формування здатності до конструктивної соціальної взаємодії.

Дошкільний період вважається сенситивним етапом у формуванні основ поведінки, які визначають подальшу здатність дитини до соціальної взаємодії, співпраці, морального вибору та дотримання правил співіснування в соціумі, оскільки саме в цей час закладаються базові механізми саморегуляції та емоційно-вольової сфери.

У цьому контексті ігрова діяльність постає природним і високоефективним механізмом, за допомогою якого дитина активно засвоює соціальні норми, моделі взаємодії та правила поведінки.

Гра – це не лише розвага, а й провідна діяльність дошкільного віку, у межах якої відбувається інтенсивний розвиток не лише когнітивних процесів (уяви, мислення, пам'яті), а й соціальних компетентностей. Саме в грі закладаються засади нормативності поведінки, що проявляється у здатності дитини: діяти за загальноприйнятими або умовними правилами (ігровими та соціальними); виявляти емоційну стриманість та контроль у ситуаціях напруги; приймати рольову позицію та відповідно до неї змінювати власну поведінку; а також оцінювати власні та чужі дії з огляду на соціальні очікування та ігрову логіку.

Через сюжетно-рольову гру діти мають можливість моделювати різноманітні соціальні ситуації, у яких вони не лише повторюють поведінкові патерни дорослих, а й навчаються дотримуватись умовних правил, враховувати позицію партнера по грі, координувати власні дії з діями інших. Це створює сприятливі умови для становлення поведінкової нормативності –

здатності дотримуватись встановлених меж, оцінювати допустимість власних вчинків та керуватися логікою сюжетної взаємодії.

Особливо актуальним постає це питання в умовах, коли у дітей молодшого віку нерідко спостерігаються агресія, імпульсивність, гіперактивність та інші деструктивні прояви поведінки. Ці явища можуть бути наслідком перевантаження інформаційним середовищем, дефіциту живої комунікації та недостатнього ігрового досвіду, який є критично важливим для освоєння соціальних ролей та саморегуляції.

Питання формування нормативної поведінки не можна розглядати ізольовано від загального процесу соціалізації дитини. Саме у спілкуванні з однолітками та дорослими в умовах гри формуються перші уявлення про прийнятність певних форм поведінки, закладаються моральні орієнтири, розвиваються емоційно-вольові механізми регуляції.

Під час гри діти вчаться вирішувати конфлікти, домовлятись, дотримуватись черговості, брати на себе відповідальність за результат спільної діяльності та узгоджувати власні бажання з потребами групи. Це має прямий вплив на формування таких соціально значущих якостей, як самоконтроль, здатність до самоорганізації, повага до іншого та емпатія.

Тому психолого-педагогічна підтримка дорослими ігрової діяльності дітей, спрямована на розвиток у них нормативних форм поведінки, потребує цілеспрямованого підходу, який повинен поєднувати елементи спонтанності та творчої свободи гри з методичними прийомами організації соціально прийнятної взаємодії. Таке поєднання забезпечує ефективне засвоєння дитиною соціальних норм, виступаючи важливим чинником підготовки до шкільного навчання та життя у соціумі.

У науковій літературі проблема формування нормативної поведінки дітей дошкільного віку в ігровій діяльності досліджувалася багатьма вченими та знайшла широке обґрунтування. Дослідження Л.Артемової, І.Беха, А. Бурової, О.Кононко, С.Ладивір, Т.Піроженко, Р. Павелків, О.Цигипало та ін. підтверджують, що гра є провідною діяльністю дошкільного періоду, яка

створює «зону найближчого розвитку» для засвоєння соціальних норм та ролей; рольова гра має вирішальне значення у становленні моральних уявлень і правил поведінки, що регулюють взаємини дітей у колективі, сприяючи переходу від ситуативної до свідомої поведінки. Ігрові ситуації є ключовими для розвитку довільності поведінки, коли дитина вчиться підкоряти власні імпульсивні дії умовним правилам ролі чи сюжету, а психолого-педагогічний супровід і створення спеціально організованих ігрових умов є необхідними для стимулювання розвитку соціально прийнятних форм поведінки та ефективного засвоєння етичних норм.

Сукупність цих підходів дає змогу розглядати ігрову діяльність як основний та найефективніший засіб формування нормативних моделей поведінки дошкільників, забезпечуючи їхню соціальну та емоційну готовність до подальшого розвитку, що й обумовило необхідність поглибленого вивчення даної проблематики: «Формування нормативної поведінки у дітей дошкільного віку засобами ігрової діяльності».

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати й емпірично дослідити процес формування нормативної поведінки у дітей дошкільного віку засобами ігрової діяльності.

Завдання дослідження:

1. На основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури розкрити зміст та структуру поняття «нормативна поведінка» та психологічні основи її формування у дітей дошкільного віку.
2. Схарактеризувати вплив ігри на формування нормативної поведінки особистості дитини.
3. Емпірично дослідити особливості формування нормативної поведінки в дошкільному віці.
4. Розробити і апробувати програму ігор, спрямованих на формування у дошкільників нормативної поведінки та методичні рекомендації для вихователів та батьків щодо формування у дітей нормативної поведінки.

Об'єкт дослідження: процес формування особистості в дошкільному віці.

Предмет дослідження: формування нормативної поведінки дошкільника в ігровій діяльності.

Методи дослідження: у роботі застосовувалися теоретичні та емпіричні методи. До *теоретичних методів* належать аналіз і синтез наукової літератури, що дали змогу виявити стан наукової розробленості проблеми формування нормативної поведінки у дітей дошкільного віку, визначити основні концепції, підходи та педагогічні умови її реалізації; а також метод порівняння, який використовувався для зіставлення поглядів різних учених і практичних підходів до організації ігрової діяльності.

Емпіричні методи – педагогічне спостереження, що дозволило дослідити рівні сформованості нормативної поведінки дітей у природних умовах ігрової взаємодії; анкетування вихователів та батьків, яке дало можливість отримати додаткову інформацію про рівень сформованості нормативних дій у дітей; формувальний експеримент, спрямований на перевірку ефективності розробленої Програми для розвитку нормативної поведінки; аналіз результатів експерименту, що забезпечив узагальнення кількісних і якісних показників.

Теоретичне значення дослідження: у дослідженні систематизовано та поглиблено наукові уявлення про процес формування нормативної поведінки у дітей дошкільного віку. Розкрито психологічні механізми, що сприяють засвоєнню дітьми соціальних норм поведінки в ігровій взаємодії.

Практична значущість дослідження: розроблено програму емпіричного вивчення сформованості рівнів нормативної поведінки у дітей дошкільного віку; програму формування нормативної поведінки дітей, яка складається з декількох блоків, кожен з яких спрямований на розвиток конкретного аспекту нормативної поведінки; практичні рекомендації для вихователів щодо організації ігрового середовища для формування у дошкільників нормативної поведінки, спрямовані на підвищення ефективності

виховної роботи з дітьми дошкільного віку. Матеріали дослідження можуть бути використані у підготовці та підвищенні кваліфікації педагогічних працівників, можуть слугувати основою для подальших наукових розвідок у галузі дошкільної педагогіки та дитячої психології.

Експериментальна база дослідження. Всього в дослідженні брали участь 26 дітей дошкільного віку. Оцінка була проведена до і після проведення програми, що дозволило визначити зміни в поведінці, а також виявити особливості розвитку дітей під час організованих ігор та в повсякденному житті.

Апробація результатів дисертації. Основні ідеї та результати дослідження доповідалися та обговорювалися на XII Міжнародній науково-практичній конференції «MODERN PROBLEMS OF SCIENCE, EDUCATION AND SOCIETY», яка відбувалась 5-7 лютого 2024 року, м. Миколаїв.

Публікації. Основний зміст і результати роботи висвітлено у 1 публікації, а саме:

Афанасьєва Т. О. Формування у дітей дошкільного віку нормативної поведінки в ігровій діяльності. *Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: перспективи та виклики: матеріали VIII Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції*. 4 квітня 2025 року. Миколаїв: НУК ім. адм. Макарова, 2025. С. 667-671.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до них, висновків, додатків, списку використаних джерел (включає 65 найменувань українських та зарубіжних авторів). Основний зміст роботи викладено на 81 сторінці комп'ютерного набору, містить 6 таблиць і 1 рисунок. Повний обсяг роботи – 105 сторінка.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ У ДІТЕЙ НОРМАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В ІГРОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Нормативна поведінка: сутність поняття, основні характеристики, особливості формування у дошкільному віці

Формування нормативної поведінки у дітей дошкільного віку є предметом уваги багатьох науковців, які досліджують проблеми морального розвитку, соціалізації та психічного становлення особистості в ранньому дитинстві. Цей процес відбувається під впливом сукупності зовнішніх і внутрішніх чинників, серед яких центральне місце посідає взаємодія дитини з соціальним оточенням, зокрема у межах ігрової діяльності. Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження нормативної поведінки охоплює понятійний апарат, наукові підходи до аналізу поведінки як соціального феномена, специфіку дошкільного віку як сенситивного періоду для становлення базових моделей взаємодії.

У великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «поведінка» трактується, як «сукупність чийх-небудь дій і вчинків, спосіб життя, уміння поводити себе відповідно до встановлених правил, реакція організму на яке-небудь подразнення або вплив чогось» [12]. Педагогічний словник трактує поведінку «як систему взаємопов'язаних реакцій і дій людини й тварин у взаємодії з навколишнім середовищем. Поведінка людини є системою дій і вчинків, які мають моральне значення й підлягають моральній оцінці незалежно від того, з яких причин їх зроблено. Згідно з цим виховання поведінки як системи вчинків є насамперед моральним вихованням [20, с. 261]. У той же час у сучасному тлумачному психологічному словнику «під поведінкою розуміють зовнішні прояви психічної діяльності. У цьому відношенні поведінка протиставляється свідомості як сукупності внутрішніх, суб'єктивно пережитих процесів. Інакше – факти поведінки і факти свідомості

розглядаються окремо на підставі методу їхнього виявлення. Поведінка має місце в зовнішньому світі, виявляється зовнішнім спостереженням, а процеси свідомості протікають у внутрішньому світі суб'єкта і виявляються самоспостереженням» [56, с. 341].

Слід зазначити, що до фактів поведінки належать:

- 1) усі зовнішні прояви фізіологічних процесів, пов'язаних зі станом, діяльністю і спілкуванням людей — поза, міміка, інтонації та ін.;
- 2) окремі рухи і жести;
- 3) дії як більш значущі акти поведінки, що мають певний зміст;
- 4) вчинки – ще складніші акти, що мають, як правило, суспільне, соціальне значення та пов'язані з нормами поведінки, відносинами, самооцінкою [56, с. 342].

Загалом «поведінку» визначають, як систему дій та вчинків людини, що виявляються у взаємодії з навколишнім середовищем та іншими людьми. Це динамічний процес, що охоплює не лише зовнішньо спостережувані реакції, але й внутрішні мотиваційні та регулятивні механізми.

Поняття «норма» у загальному розумінні розглядається як усталене правило, взірць чи межа допустимих дій, що історично склалася і визначає порядок поведінки в суспільстві. Ці правила слугують основою для прогнозованості та стабільності соціальної взаємодії. У психологічному та педагогічному дискурсі норми постають як система вимог до індивіда, які регулюють його взаємини в колективі, забезпечуючи відповідність очікуванням соціального оточення та сприяючи його успішній соціалізації. Норми можуть бути явними (закони, правила установи) або неявними (традиції, етикет).

Нормативність тісно пов'язана зі здатністю довільної регуляції – умінням пригнічувати безпосередні бажання заради дотримання загальних правил. Поєднання цих понять дає змогу розглядати нормативну поведінку як сукупність свідомих дій, що узгоджуються з прийнятими суспільними

правилами, морально-етичними вимогами та виявляються у щоденній діяльності дитини, зокрема в ігровій.

Таким чином, нормативна поведінка є індикатором соціальної зрілості та готовності особистості до життя в соціумі.

У психологічній науці нормативна поведінка розглядається як складний і багатогранний результат засвоєння соціальних вимог та правил у тривалому процесі виховання й соціалізації особистості. Цей процес не є пасивним копіюванням, а вимагає активної внутрішньої роботи дитини.

Класична вітчизняна психологічна школа приділяла особливу увагу механізмам, які забезпечують перехід від імпульсивної до свідомо регульованої поведінки.

У своїх працях Л. Виготський визначав нормативну поведінку через внутрішнє опосередкування соціального досвіду. Він підкреслював, що лише взаємодіючи з дорослими та ровесниками і освоюючи мовленнєві та культурні засоби, дитина поступово починає підкоряти власні дії встановленим правилам. Це підкорення спочатку є зовнішнім (дія за вказівкою дорослого), але з часом інтеріоризується, перетворюючись на внутрішній механізм самоконтролю та довільної регуляції. Тобто, соціальна норма стає частиною особистісної структури дитини [64].

Нормативну поведінку як форму прояву моральної свідомості дитини трактувала Л. Божович. Вона вважала, що успішне дотримання соціальних норм забезпечує узгодженість її вчинків із суспільними очікуваннями не лише з примусу, а й через почуття обов'язку та совісті. Це підкреслює вольовий та емоційно-ціннісний аспект нормативності: дитина вибирає правильну поведінку, оскільки вона відповідає її внутрішнім моральним орієнтирам, а не лише через страх покарання [22].

Сучасна дослідниця О. Кононко [30, с. 44] підкреслює, що нормативна поведінка є інтегративною характеристикою дошкільника. Вона розглядає її як складний сплав, який поєднує моральні уявлення (знання про те, «що таке добре, а що таке погано»), емоційно - ціннісні орієнтації (бажання поводитися

правильно) та практичні навички дотримання правил у щоденній взаємодії (здатність фізично себе контролювати). Таким чином, нормативна поведінка є показником загальної соціальної компетентності дитини.

У цьому контексті педагог Л. Артемова [3, с. 10] акцентує на тому, що ігрова діяльність створює унікальні умови для поступового оволодіння дітьми нормативними моделями поведінки. Гра виступає своєрідною школою соціальних відносин, оскільки саме у грі діти найчастіше стикаються з необхідністю дотримання правил, прийняття ролей та співпраці. Наприклад, у сюжетно-рольовій грі дитина добровільно підкоряє свої імпульси вимогам обраної ролі (лікар має бути спокійним, продавець — ввічливим), що є тренуванням довольної поведінки.

Таким чином, науковці одностайно розглядають нормативну поведінку не лише як окремих психічний процес чи зовнішні підпорядкування, а як комплексну, цілісну характеристику особистості, що формується в тісному зв'язку з ігровою діяльністю, моральним розвитком та процесами соціалізації. Це свідчить про те, що ефективне формування нормативної поведінки вимагає не просто вимоги дотримання правил, а створення спеціально організованого середовища (як-от гра), де дитина може проживати ці норми, усвідомлювати їх цінність та розвивати внутрішні механізми їх регуляції.

У вітчизняній та зарубіжній науковій думці поняття нормативної поведінки розглядається як така форма поведінкової активності, що відповідає встановленим суспільством нормам, правилам, традиціям і очікуванням [18, с. 48]. З позиції соціальної психології, нормативна поведінка є результатом інтеріоризації зовнішніх зразків, які дитина засвоює через спілкування, наслідування та участь у соціально організованих формах діяльності. Зарубіжні дослідники, зокрема Лоуренс Кольберг, Альберт Бандура, Ерік Еріксон, Джон Брунер та Жан Піаже, зробили суттєвий внесок у розуміння процесів морального розвитку, формування соціальних норм, засвоєння правил і регуляції поведінки у дітей. Теорія морального розвитку Кольберга [34] визначає послідовні етапи, на яких дитина переходить від зовнішньої

мотивації дотримання правил до внутрішньої моральної автономії. Бандура наголошував на ролі соціального навчання і спостереження як джерела формування нормативних форм поведінки. Е. Еріксон акцентував увагу на вікових психосоціальних конфліктах, у межах яких закладається база моральної ідентичності. Ж. Піаже, у свою чергу, розглядав становлення морального судження через етапи переходу від гетерономної до автономної моралі, пов'язаної з досвідом співпраці з однолітками в умовах гри [22].

Особливе місце у теоретичному аналізі проблеми нормативної поведінки посідає питання моральної автономії дитини. Класичні дослідження в галузі морального розвитку, зокрема у працях Л. Кольберга, К. Гілліган та Ж. Піаже, акцентують увагу на тому, що нормативна поведінка не зводиться виключно до зовнішньої покори чи страху перед покаранням. Натомість, справжня нормативність є відображенням внутрішнього процесу.

Вона формується тоді, коли дитина починає усвідомлювати сенс правил, розуміти їхню необхідність для спільного життя та благополуччя інших, а отже, приймає їх як свої власні внутрішні регулятори. Це передбачає не лише знання правил, а й розуміння наслідків їх порушення для себе та соціального оточення, що є важливим кроком до децентрації та емпатії. Наприклад, на ранніх стадіях моральний вибір дитини ґрунтується на уникненні покарання (гетерономія), але згодом він переходить до внутрішньої відповідальності (автономія).

Таким чином, нормативна поведінка є індикатором інтеграції моральної сфери та розвитку особистісної зрілості. Це свідчить про те, що дитина здатна не просто слідувати інструкціям, а й самостійно застосовувати моральні принципи в нових ситуаціях. У дошкільному віці цей процес лише починається, оскільки мислення дитини ще значною мірою залежить від конкретних ситуацій, проте саме в цей сенситивний період через активну ігрову та комунікативну діяльність створюється фундаментальна база для подальшої внутрішньої регуляції поведінки, що є запорукою становлення відповідального члена суспільства.

З огляду на ці підходи, нормативна поведінка у дошкільному віці постає не лише як результат засвоєння зовнішніх норм, а як показник інтеграції дитини в соціальне середовище [23]. У цьому віці, який є ключовим для соціалізації, відбувається інтенсивне становлення низки критично важливих компонентів поведінкової регуляції. Ці компоненти є основою для свідомої та соціально прийнятної поведінки. Серед них виділяється здатність дотримуватись послідовності дій та алгоритмів, що є першим кроком до освоєння складних соціальних сценаріїв. Також формується здатність підкорятися спільним правилам, навіть якщо вони суперечать безпосереднім бажанням дитини. Це безпосередньо пов'язано зі здійсненням самоконтролю – вмінням свідомо гальмувати імпульсивні реакції. Важливим елементом є здатність оцінювати власну поведінку з огляду на реакцію інших, що свідчить про початок розвитку рефлексії та соціального інтелекту.

Особливе місце у цьому процесі посідає розвиток моральних почуттів, які надають поведінці внутрішньої мотивації та етичної спрямованості. Це включає формування емпатії (здатності співпереживати емоціям іншого), почуття справедливості (розуміння рівності правил для всіх), почуття провини (як реакція на порушення норми) та співпереживання. Всі ці емоційно-мотиваційні елементи не лише супроводжують нормативну поведінку, але й створюють її глибоке підґрунтя, забезпечуючи її сталість та автономність у різноманітних ситуаціях повсякденної взаємодії, що є передумовою для формування зрілої особистості [18].

Методологічну основу дослідження становлять такі ключові підходи, що забезпечують його комплексність та глибину: системний, діяльнісний, особистісно зорієнтований і культурно-історичний.

Системний підхід є фундаментальним, оскільки він дозволяє розглядати нормативну поведінку як складну, цілісну структуру (систему), що включає взаємопов'язані та взаємозалежні компоненти: мотиваційні (потреба слідувати правилам), когнітивні (знання та розуміння правил), та емоційно-вольові (здатність до самоконтролю і стримування імпульсів). Цей підхід

унеможливиює ізольоване вивчення будь-якого елемента, наголошуючи на їхній єдності та функції в загальній системі регуляції [50].

Діяльнісний підхід передбачає аналіз поведінки не у вакуумі, а у контексті конкретної соціальної ситуації діяльності, насамперед гри як провідної у дошкільному віці. Згідно з цим підходом, нормативна поведінка не просто проявляється, а саме формується та розвивається у процесі виконання дій і завдань, які вимагають дотримання правил, розподілу ролей та узгодження цілей. Гра стає тим полігоном, де дитина освоює соціальні норми через практичну взаємодію [27].

Особистісно зорієнтований підхід є важливим для практичного застосування результатів, оскільки він спрямований на урахування індивідуальних особливостей дитини, її унікального рівня розвитку (зони найближчого розвитку), її домінуючого стилю взаємодії та емоційного фону. Цей підхід вимагає диференційованого підходу до виховання нормативної поведінки, визнаючи, що методи та темп засвоєння правил мають бути адаптовані до конкретної особистості [6].

Культурно-історичний підхід, що спирається на ідеї Л. Виготського, розкриває залежність формування нормативної поведінки від змісту соціального досвіду. Він стверджує, що поведінкові норми не є біологічно заданими, а є соціально і культурно опосередкованими. Вони передаються від дорослих через спільну діяльність, мовлення, правила та символічні засоби (наприклад, іграшкові правила чи знаки). Цей підхід підкреслює вирішальну роль дорослого як носія культури та організатора розвивального середовища, який допомагає дитині інтеріоризувати зовнішні соціальні норми [13].

Зміст нормативної поведінки є культурно детермінованим і варіюється залежно від соціального контексту. У різних культурах домінують різні норми, які передаються дітям через специфічні практики виховання. Зарубіжні дослідження (наприклад, Керолайн Льюїс, Сара Харт, Джером Каган) вказують на залежність поведінкових моделей від етнокультурних очікувань [58].

Рисунок 1.1. Нормативна поведінка: основні характеристики [19].

Це має значення для розуміння нормативної поведінки в умовах мультикультурного середовища, коли дитина може одночасно засвоювати суперечливі зразки. Тому дослідники наголошують на необхідності врахування соціокультурного контексту у визначенні педагогічних стратегій.

На формування нормативної поведінки критично впливає рівень розвитку емоційно-вольової сфери дитини. Це є внутрішнім фундаментом здатності слідувати зовнішнім правилам. Основні вольові функції, які тут задіяні, включають здатність до стримування імпульсів (гальмування безпосередніх реакцій), переключення уваги (здатність відволікатися від бажаного об'єкта чи дії) та підкорення поведінки зовнішнім вимогам чи довгостроковим цілям. Всі ці елементи є передумовою свідомого дотримання норм [29].

У цьому контексті дослідження Вальтера Мішела про відтерміноване задоволення (відоме як «зефірний тест») надають чітке наукове підґрунтя для розуміння важливості самоконтролю. Вони показали, що здатність дитини відмовитися від миттєвої винагороди заради більшої, але відкладеної, корелює

з подальшим успіхом у навчанні та соціальній адаптації. Так само, праці Деніела Голмана щодо емоційного інтелекту (EQ) підкреслюють, що самоконтроль та емоційна регуляція є ключовими для формування соціально прийнятної поведінки вже в ранньому дитинстві, оскільки дозволяють дитині ефективно керувати своїми емоціями під час взаємодії [61].

Педагоги можуть активно сприяти цьому процесу шляхом створення структурованого, передбачуваного середовища, яке має чіткі, послідовні правила та очікування. Таке середовище дає змогу дітям поступово опановувати навички саморегуляції через повторення та позитивне підкріплення. Водночас, варто наголосити, що нормативна поведінка не є суто індивідуальним, біологічним утворенням; вона має глибоку соціальну природу і формується виключно в контексті взаємодії з іншими людьми (дорослими та однолітками), де відбувається освоєння соціальних ролей та отримання зворотного зв'язку щодо власних вчинків [41].

Відтак у процесі формування нормативної поведінки значну роль відіграє характер стосунків у дитячому колективі, обраний стиль педагогічної взаємодії та моделі поведінки дорослих, які виступають ключовими носіями соціальних норм.

Фундаментальні дослідження Джона Боулбі про прихильність (атачмент) показують, що емоційно безпечний і надійний зв'язок із дорослим є основою для довіри до соціального світу загалом. Ця довіра, своєю чергою, формує психологічну базу для прийняття зовнішніх норм та правил: дитина готова наслідувати та підкорятися правилам, встановленим людиною, якій вона довіряє. Також емпіричні спостереження показують, що діти, які мають стабільний і підтримуючий досвід взаємодії з дорослими, швидше і глибше засвоюють моделі нормативної поведінки, оскільки бачать у ній не примус, а засіб для збереження позитивних стосунків [9].

Ефективність формування нормативної поведінки безпосередньо залежить від наявності таких педагогічних умов, які забезпечують активне, змістовне залучення дитини до ігрової діяльності. Однією з базових передумов

є створення розвивального середовища, в якому дитина відчувається безпечно, психологічно комфортно та захищено. У такому середовищі вона має можливість проявляти ініціативу, експериментувати з різними поведінковими моделями (через роль) та отримувати конструктивний зворотний зв'язок від однолітків і дорослих щодо своїх дій. Це середовище має бути гнучким і адаптивним.

У такому середовищі дитина отримує доступ до різноманітних іграшок, атрибутів, костюмів, предметів-замінників та неструктурованих матеріалів, які не лише стимулюють уяву та рольову активність, але й ставлять перед нею завдання співпраці та узгодження. Проте найголовніше, щоб дорослі створювали атмосферу довіри, підтримки та емоційної включеності. Саме ця емоційна основа є визначальною для прийняття дитиною соціальних правил не як формальної вимоги, а як значущих норм у контексті міжособистісних взаємин і успішної спільної діяльності. Норма в такому випадку набуває особистісного сенсу [5].

Формуванню нормативної поведінки особливо активно сприяє організація спільних сюжетно-рольових ігор, які за своєю суттю є мініатюрною моделлю соціальної взаємодії. Ці ігри створюють природне поле для тренування нормативності, оскільки вони обов'язково передбачають розподіл ролей (лікар, водій, продавець), узгодження дій та дотримання певних умов і правил, характерних для заданого ігрового сюжету. [17].

У таких іграх дитина вчиться не лише діяти за внутрішньо прийнятим сценарієм (виконувати функціональні обов'язки своєї ролі), але й зважати на поведінку інших учасників, координувати власні наміри з їхніми діями і, що найважливіше, підкоряти свою активність загальній логіці гри та її умовним правилам. Наприклад, якщо дитина грає пацієнта, вона має пасивно очікувати, доки «лікар» її огляне, що вимагає відтермінування власних імпульсів та емоційної стриманості. Саме через добровільне прийняття на себе ігрових обмежень, дитина інтеріоризує соціальні норми. Це дає змогу дитині

вправлятися в саморегуляції, вирішенні конфліктів і розвитку емпатії, перетворюючи зовнішні правила на внутрішні регулятори її поведінки [11].

Педагог у процесі формування нормативної поведінки через гру має бути не жорстким зовнішнім контролером чи директивним керівником, а партнером, фасилітатором, який підтримує ініціативу дитини та скеровує ігрову діяльність у морально доцільному напрямку, зберігаючи при цьому максимальну самостійність дітей та творчу свободу. Це вимагає від дорослого тонкого балансу між втручанням і спостереженням.

Ефективною практикою є використання прийомів включеного спостереження та ситуативного коментування. Суть цього підходу полягає в тому, що дорослий вчасно і непомітно фіксує прояви нормативної (співпраця, допомога) або девіантної поведінки (агресія, порушення черговості) та м'яко звертає на них увагу, не порушуючи при цьому цілісності ігрового процесу. Наприклад, замість того, щоб зупиняти гру, педагог може похвалити дитину за те, що вона поступилася чергою, що підкріплює нормативну модель.

Особливу, навіть вирішальну, роль відіграє мовленнєвий супровід гри. Саме за допомогою мовлення відбувається вербалізація моральних норм, опис мотивів поведінки та емоційний аналіз ситуацій. Через коментарі дорослого діти отримують змогу осмислити власні дії, порівняти їх із загальноприйнятими стандартами та почути альтернативні способи розв'язання конфліктів. Наприклад, у разі виникнення суперечки під час гри педагог може не лише втрутитись і розмежувати дітей, а запропонувати обговорити, що саме сталося, як можна було вчинити інакше (наголошуючи на правильному варіанті), та які почуття відчувають учасники конфлікту (розвиток емпатії). Такий діалог перетворює ігровий конфлікт на моральний урок і сприяє інтеріоризації норм [36].

Такий підхід формує у дітей здатність до морального рефлексування, сприяє розвитку емпатії та співпереживання. Педагогічні умови включають також добір змісту гри, що є морально орієнтованим, актуалізує моделі позитивної поведінки, містить у собі теми співпраці, турботи,

відповідальності. Значного ефекту можна досягти через казкові ігри, театралізації, інсценізації, де сюжет передбачає наявність моральної дилеми, яку дитина має розв'язати у процесі гри [4]. У таких іграх розкривається не лише пізнавальний, а й ціннісний потенціал, що слугує засобом формування етичних уявлень. Важливим є і те, як сам педагог поводить у грі – чи дотримується правил, як реагує на труднощі, чи визнає власні помилки. Діти сприймають ці моделі як зразки і нерідко відтворюють їх у власній поведінці.

Індивідуалізація підходу до дитини є ще одним суттєвим чинником, що визначає ефективність формування нормативної поведінки. Це обумовлено тим, що дошкільники суттєво відрізняються за низкою параметрів: за рівнем розвитку емоційної регуляції (здатністю до самоконтролю), мовленнєвих можливостей (вмінням вербалізувати свої потреби та почуття) та соціального досвіду (набутими раніше моделями взаємодії). Така різноманітність вимагає диференційованих підходів у педагогічній практиці [24].

Педагог має ретельно враховувати особливості темпераменту дитини (наприклад, її схильність до імпульсивності чи повільності), її типові емоційні реакції, здатність до наслідування (яка є важливим механізмом засвоєння норм) та мотивацію до взаємодії. Ці чинники безпосередньо впливають на те, як швидко і як якісно дитина засвоює правила. Наприклад, деякі діти можуть потребувати більше часу для включення у спільну гру або чіткої індивідуальної інструкції перед початком, інші – додаткової підтримки під час вирішення конфліктів або систематичного нагадування про правила через слабкість їхньої довільної уваги. Гнучке реагування на унікальні потреби кожного вихованця забезпечує не лише його емоційну безпеку, а й максимальну включеність дитини в активний процес формування нормативних зразків, роблячи педагогічний вплив адресним та дієвим [22].

Однією з умов є системність і послідовність впливу. Нормативна поведінка не формується одномоментно – вона потребує багаторазового повторення ситуацій, у яких дитина вправляється в дотриманні правил, регуляції власних дій, розумінні соціальних очікувань. Тому дорослі повинні

забезпечити стабільність вимог, логіку в оцінках поведінки, підтримку позитивних проявів та корекцію порушень. Несуперечливість у діях дорослих, послідовність у застосуванні санкцій і заохочень створює у дітей відчуття передбачуваності соціального світу, що сприяє засвоєнню норм. Особливого значення набуває співпраця між педагогами та батьками, адже поведінкові зразки, що засвоюються у сім'ї, суттєво впливають на загальний стиль соціальної поведінки дитини [37, с. 34]. Спільне визначення правил, єдність у підходах до виховання, взаємна підтримка у вирішенні поведінкових проблем створюють сприятливе середовище для формування нормативності. Педагог має інформувати батьків про особливості поведінки дитини у грі, залучати їх до обговорення, пояснювати значення дотримання правил у різних життєвих ситуаціях.

Формування нормативної поведінки передбачає також психолого-педагогічне супроводження розвитку емоційного інтелекту (EI), оскільки здатність до розпізнавання власних і чужих емоцій, емоційної регуляції та співпереживання (емпатії) безпосередньо впливає на соціальну компетентність дитини [62]. Не розуміючи емоційного стану партнера, неможливо адекватно відреагувати на соціальну ситуацію. Через ігрові ситуації, що моделюють реальні життєві події, педагог може цілеспрямовано стимулювати розвиток складних соціальних емоцій, таких як сором (як реакція на порушення норми), гордість (за дотримання правил і добрий вчинок) та почуття вина (як відображення порушення моральних орієнтирів).

Ігри з чіткими правилами, сюжетно-рольові ігри, а також інсценізації моральних дилем (наприклад, «Хто має гратися іграшкою першим?») стають потужною платформою для осмислення наслідків власних дій, побудови елементарних моральних суджень та, зрештою, інтеріоризації соціальних норм. Дитина не просто діє, а аналізує ситуацію в безпечному ігровому контексті [4].

Особливу, значну роль у формуванні нормативної поведінки відіграють групові правила, розроблені разом з дітьми. Це можуть бути прості, але

важливі узгодження типу «не перебиваємо одне одного», «граємо чесно», «ділимося іграшками» або «прибираємо разом». Перевага такого підходу полягає в тому, що дитина засвоює ці норми не через зовнішнє нав'язування чи примус, а через спільне обговорення, аргументацію та приклади їхньої ефективності у спільному житті [21].

Процес розробки таких правил є не менш цінним, ніж їх подальше дотримання: він стимулює розвиток відповідальності, демократичності стосунків, відчуття спільної відповідальності за поведінковий клімат у групі та закладає основи правосвідомості. Такий механізм сприяє переходу від гетерономної (підкорення авторитету) до автономної моралі (підкорення прийнятим правилам) [33, с. 58].

1.2. Психологічні основи формування нормативної поведінки у дошкільників

Формування нормативної поведінки в дошкільному віці зумовлюється рядом складних психологічних чинників, пов'язаних із загальними закономірностями розвитку психіки, соціальною ситуацією розвитку, а також особливостями формування особистості, самосвідомості, емоційної сфери та соціального досвіду. Цей період є сенситивним, оскільки у ньому відбувається активне становлення механізмів внутрішньої регуляції, що є ключовим для подальшої соціальної адаптації. У цей час формуються перші уявлення про соціальні правила, норми та вимоги, які висувуються до поведінки з боку найближчого оточення [41, с. 67].

Дошкільник проходить через низку фундаментальних змін, які охоплюють як когнітивний, так і емоційно-мотиваційний рівень. Унаслідок цих змін з'являється здатність усвідомлювати межі дозволеного, прогнозувати наслідки власних вчинків та оцінювати себе в контексті взаємодії з іншими (на що вказували Ж. Піаже у контексті розвитку морального судження та Л. Виготський у контексті інтеріоризації) [64].

Однією з найважливіших психологічних передумов формування нормативної поведінки є розвиток самосвідомості. У дошкільному віці дитина починає усвідомлювати себе як суб'єкта дії (Я-концепція), здатного впливати на навколишній світ, розрізняти свої бажання, думки, емоції та співвідносити їх з поведінкою інших людей (Л. Божович, Д. Ельконін) [6].

Саме на ґрунті розвитку самосвідомості формується здатність до самооцінки, яка в молодшому дошкільному віці спершу має ситуативний і зовнішній характер (прямо залежить від оцінки дорослого та його похвали чи осуду). Проте поступово, до кінця дошкільного віку, ця самооцінка набуває більшої стійкості та диференційованості (І. Кон), перетворюючись на внутрішнє ставлення до себе як до суб'єкта, що діє.

Самосвідомість, а особливо самооцінка, виступає основою для розвитку моральної свідомості, здатності до рефлексії (вміння подивитися на себе збоку) та прийняття соціальних норм як таких, що стосуються не лише інших, а й себе самого. Це є критичним кроком у соціальному розвитку.

Завдяки цьому дитина починає розуміти, що певні вимоги та обмеження мають загальний, універсальний характер; вони не нав'язані довільно однією особою, а діють для всіх учасників соціального простору і є запорукою порядку та справедливості (О. Кононко, Л. Артемова) [30].

Таким чином, нормативність, яка починалася як потреба уникнути покарання чи заслужити похвалу, переходить із площини зовнішнього примусу у площину внутрішнього осмисленого вибору та саморегуляції, що є ознакою моральної автономії та зрілості [2, с. 37].

З точки зору психодинамічного підходу [57], засвоєння норм поведінки розглядається як глибоко внутрішній, несвідомий процес, тісно пов'язаний із розвитком структури особистості. Зокрема, це проявляється у формуванні таких її психічних утворень, як Супер-Я (згідно з теорією З. Фрейда) або механізмів інтроекції та ідентифікації (за Мелані Кляйн). Через взаємодію з батьківськими фігурами, дитина інтеріоризує соціальні вимоги, моральні заборони та ідеали, які згодом починають діяти як внутрішні обмеження чи

«моральний суддя», що регулюють поведінку незалежно від зовнішнього контролю.

У цьому процесі значущим є досвід позитивного підкріплення нормативної поведінки, що дає почуття задоволення та схвалення, а також негативного переживання у разі її порушення. Страх покарання, сором та провина виступають як потужні інструменти внутрішньої регуляції, які поступово витісняють потребу у зовнішньому контролі. Ці афекти сигналізують про конфлікт між бажанням «Я» та вимогами «Супер-Я» [43].

З урахуванням гуманістичного підходу, розвиток нормативної поведінки пов'язується не стільки з конфліктами чи страхами, скільки з позитивними потребами дитини. Сюди відносять потребу в самореалізації, визнанні (бути хорошим в очах інших) та приналежності до соціальної групи. Дитина прагне дотримуватися норм, щоб зберегти позитивну самооцінку, реалізувати свій потенціал і бути прийнятою в колективі, що відображає її прагнення до самоактуалізації в соціальному середовищі [45, с. 38].

Згідно з поглядами К. Роджерса і А. Маслоу, дотримання норм поведінки є не лише відповіддю на зовнішній тиск, а проявом внутрішньої потреби жити в гармонії з оточенням, бути прийнятим, корисним. Якщо середовище забезпечує безумовне прийняття, підтримку, емпатію, дитина починає сприймати соціальні норми не як обмеження, а як умову взаєморозуміння і позитивного досвіду [39].

У процесі становлення нормативної поведінки надзвичайно значущим є розвиток емоційної сфери. У дошкільному віці відбувається збагачення емоційного досвіду, розширюється спектр емоційних реакцій, формується здатність до співпереживання, емпатії, з'являється здатність до регуляції власних емоційних станів. Емоційна чутливість дозволяє дитині розпізнавати не лише власні почуття, а й почуття інших, що створює передумови для дотримання норм співжиття. Емоції виступають не лише реакцією на події, а й механізмом внутрішньої регуляції, який сигналізує про порушення соціального порядку, наприклад, у вигляді почуття провини чи сорому.

Емоційний досвід закладає підґрунтя для моральних оцінок, які спираються не лише на зовнішні вказівки, а й на внутрішнє переживання. Когнітивний розвиток також є чинником, що забезпечує засвоєння соціальних норм. У цьому віці значно ускладнюються мислення, мовлення, уява, пам'ять. З'являється здатність до логічного аналізу, узагальнення, порівняння, передбачення [45].

Це дозволяє дитині не лише дотримуватись правил на рівні наслідування, а й осмислювати їх, розуміти причини їх існування, прогнозувати наслідки їх порушення. Водночас дошкільники часто демонструють егоцентричне мислення, що ускладнює врахування позиції іншого. Але саме в цьому віці закладається основа для переходу до децентрації, здатності бачити ситуацію з іншої точки зору, що є критично необхідним для розуміння норм поведінки як інструментів координації дій між людьми [30].

Мовленнєвий розвиток, який інтенсивно відбувається в дошкільному віці, сприяє інтеріоризації соціальних норм. Через мовлення дитина не лише отримує інформацію про дозволене і заборонене, а й починає оперувати мовними засобами для саморегуляції поведінки. Внутрішнє мовлення виступає як механізм контролю, завдяки якому дитина може попередити дію, оцінити її допустимість, спрямувати себе на досягнення соціально схвалюваного результату [45]. Саме через мовлення відбувається пояснення, осмислення, обговорення моральних ситуацій, що сприяє формуванню більш стійкого розуміння соціальних очікувань.

Соціальна ситуація розвитку, яка визначає провідні зміни у психіці дитини, в дошкільному віці пов'язана з переходом від безпосередньої залежності від дорослого до здатності діяти самостійно в умовах соціально заданих норм [64]. З'являється новий рівень соціальних відносин — взаємодія з однолітками, що виступає своєрідним полігоном для апробації соціальних ролей, правил, форм співпраці. Саме в дитячому колективі, особливо в грі, дитина стикається з потребою враховувати інтереси інших, підкорятись

умовам спільної діяльності, вирішувати конфлікти. Ці взаємодії стимулюють розвиток моральних орієнтацій, формують механізми самооцінки, розширюють досвід емоційної відповідальності. Діти дошкільного віку активно засвоюють моделі поведінки через спостереження за дорослими, а також через відтворення побаченого в ігровій формі [22, с. 34]. Вони легко переймають як конструктивні, так і деструктивні зразки, залежно від того, які саме з них повторюються, схвалюються або засуджуються у соціальному середовищі. Тому велике значення має наявність послідовної системи моральних вимог у дорослих, їхня здатність бути етичним прикладом, а також забезпечення узгодженості між словами та вчинками. Наслідкування не є сліпим копіюванням – дитина осмислює, відбирає, трансформує поведінкові зразки відповідно до власного досвіду і рівня розуміння [42].

Становлення нормативної поведінки в дошкільному віці зумовлюється сукупністю внутрішніх і зовнішніх чинників, які впливають на розвиток моральної регуляції, соціального сприйняття та здатності до узгодження індивідуальної активності з вимогами соціального середовища. У межах психологічного підходу до вивчення цього явища необхідно враховувати як механізми, що безпосередньо забезпечують засвоєння соціальних норм, так і ті чинники, які визначають індивідуальні відмінності у динаміці цього процесу. Поведінка дитини не формується ізольовано, вона є результатом взаємодії біологічних передумов, психічних процесів, досвіду соціалізації, емоційного реагування і когнітивної активності, які в сукупності створюють унікальний контекст кожного конкретного випадку [36].

Одним із базових механізмів становлення нормативної поведінки є ідентифікація. Вона полягає у здатності дитини уподібнюватися значущим дорослим, переймати зразки поведінки, цінності, способи реагування та моральні орієнтири.

Процес ідентифікації тісно пов'язаний із функціонуванням афективної сфери, оскільки дитина схильна наслідувати тих дорослих, з якими вона має емоційно забарвлений зв'язок, відчуває прийняття, підтримку, безпеку. У

дошкільному віці роль дорослого як морального орієнтира є особливо вираженою, оскільки дитина ще не володіє сформованою системою цінностей і здатністю до самостійного морального судження. Внаслідок ідентифікації відбувається засвоєння зовнішніх норм як внутрішньо значущих, що і є основою переходу від зовнішньої регуляції поведінки до саморегуляції [38].

Дошкільники активно копіюють поведінку дорослих і однолітків, особливо в умовах спільної діяльності або в емоційно насичених ситуаціях. При цьому наслідування може бути як свідомим, так і несвідомим, прямим чи опосередкованим [45, с. 54]. Через наслідування дитина засвоює не лише окремі дії, але й стилі взаємодії, реакції на порушення правил, форми емоційного реагування на соціальні ситуації. Наслідування стає ефективним способом засвоєння норм, якщо дорослий демонструє послідовну, етичну, логічно впорядковану поведінку. Водночас у ситуації суперечливих моделей поведінки дитина опиняється перед вибором і може засвоїти як конструктивні, так і деструктивні зразки.

Велике значення у становленні нормативної поведінки має механізм зворотного зв'язку, який функціонує через оцінки, реакції, емоційні сигнали, що дитина отримує від інших у відповідь на свої дії. Саме через зворотний зв'язок вона починає розуміти, які форми поведінки є прийнятними, а які викликають несхвалення або спричиняють конфлікти. Зворотний зв'язок може мати як вербальну, так і невербальну форму, а його ефективність залежить від своєчасності, емоційної насиченості, послідовності та зрозумілості для дитини [21]. Якщо дорослі надають чіткий, спокійний і послідовний зворотний зв'язок, дитина поступово розвиває здатність до самоконтролю, самокорекції та усвідомлення соціальних наслідків своєї поведінки.

До психологічних механізмів належить також інтеріоризація. Цей процес передбачає перетворення зовнішніх соціальних вимог на внутрішні регулятори поведінки. У дошкільному віці дитина поступово переходить від дотримання правил під контролем дорослого до їх виконання на основі внутрішнього переконання, звички, морального почуття [41, с. 40].

Інтеріоризація норм поведінки відбувається через багаторазове повторення соціально значущих ситуацій, у яких дитина стикається з необхідністю враховувати інтереси інших, регулювати свою активність, співвідносити бажання з умовами спільної діяльності [45]. У цьому контексті особливу роль відіграє гра як середовище, що дає змогу не лише відтворити соціальні сценарії, а й прожити їх емоційно, набуваючи внутрішньої мотивації до дотримання правил.

Поведінкові установки формуються також під впливом позитивного і негативного підкріплення. Якщо дитина регулярно отримує емоційне схвалення, підтримку або заохочення за прояви нормативної поведінки, у неї виникає внутрішня установка на її повторення. Натомість негативні наслідки порушень, за умови їх конструктивного подання, формують усвідомлення меж допустимого. Разом із тим надмірне використання санкцій, покарань або погроз може спричинити не розвиток саморегуляції, а лише зовнішню підлеглисть або агресивну протидію [1, с. 105].

Тому психологічно доцільним є використання методів позитивного моделювання, пояснення, залучення до обговорення, а не примусове нав'язування правил. Особливу роль у становленні нормативної поведінки відіграють емоційні переживання. Дитина, яка відчуває співпереживання, сором, гордість, провину, демонструє глибше розуміння морального змісту своїх вчинків [30]. Емоції виконують функцію маркерів – сигналів, які допомагають орієнтуватися у складному соціальному середовищі. Наприклад, якщо дитина відчуває радість від того, що поділилася іграшкою, і отримує позитивну реакцію від однолітка, вона засвоює цю модель як соціально прийнятну. Якщо ж у відповідь на егоїстичну дію вона зустрічає осуд або втрачає симпатію інших, у неї формується емоційне підґрунтя для уникнення такої поведінки в майбутньому.

На процес формування нормативної поведінки значно впливає мотиваційна сфера. Діти, які мають розвинене прагнення до схвалення, позитивної оцінки, прагнуть бути частиною колективу, демонструють більшу

схильність до дотримання норм [22, с. 36]. У таких випадках дотримання правил стає засобом досягнення соціального визнання. Водночас діти з низьким рівнем мотивації до спільної діяльності, ізольовані або відторгнуті групою, можуть демонструвати поведінку, що суперечить соціальним очікуванням, оскільки для них дотримання норм не має виразного позитивного підкріплення. Тому значення має не лише наявність норм, а й їхня інтеграція в мотиваційну структуру особистості, що забезпечується через досвід участі в значущих для дитини видах діяльності [45].

Істотним чинником впливу на формування нормативної поведінки є рівень розвитку когнітивних процесів дитини. Соціальні норми вимагають не лише емоційної готовності, але й інтелектуальної здатності до їх опрацювання та застосування.

Діти з розвинуеною здатністю до аналізу, порівняння та передбачення наслідків своїх дій та дій інших, краще орієнтуються у складних соціальних ситуаціях. Вони можуть усвідомлювати причини поведінки інших (наприклад, чому партнер засмучений) та легше приймають необхідність правил як логічного способу упорядкування та оптимізації взаємодії у групі. Це дає їм змогу не лише знати правило, а й розуміти його функціональне значення (наприклад, дотримання черги допомагає уникнути сварки).

Натомість, діти з недостатнім розвитком когнітивних функцій (слабкість пам'яті, уваги, мислення) частіше демонструють імпульсивну поведінку, оскільки не завжди можуть утримати в пам'яті соціальні вимоги чи ігрові правила, або ж обрати найбільш прийнятну форму дії серед кількох альтернатив. Їм складніше усвідомити відкладені наслідки своїх вчинків, що призводить до більшої кількості порушень і, відповідно, до потреби в інтенсивнішому зовнішньому контролі з боку дорослих. Таким чином, когнітивний розвиток виступає важливою передумовою для ефективної внутрішньої регуляції поведінки.

Тому розвиток мислення, мовлення, уваги, пам'яті має опосередкований вплив на становлення нормативної поведінки через створення когнітивної бази

для прийняття рішень [53]. До соціальних чинників формування нормативної поведінки належить характер взаємодії дитини з дорослими та однолітками. У сприятливому соціальному середовищі, де дитина має змогу діяти самостійно, отримувати підтримку, брати участь у колективній діяльності, вона швидше засвоює правила співжиття. Взаємодія з однолітками вимагає від дитини постійного узгодження дій, пошуку компромісів, розв'язання конфліктів, що стимулює розвиток соціальної чутливості. У таких умовах формуються навички враховувати інтереси інших, передбачати їхні реакції, приймати відповідальність за свої вчинки.

Індивідуальні особливості темпераменту, емоційної збудливості, рівня тривожності також мають значення. Наприклад, діти з високою імпульсивністю частіше потребують додаткової допомоги у регуляції поведінки, тоді як діти зі схильністю до спостережливості, рефлексії, самостійно опановують моделі поведінки через внутрішнє осмислення. Досвід емоційної безпеки, стабільність у стосунках, передбачуваність реакцій дорослих сприяють формуванню стійких механізмів саморегуляції. У разі ж травматичного досвіду, хаотичної системи виховання або відсутності позитивних зразків, процес засвоєння норм може ускладнюватись, набуваючи фрагментарного або ситуативного характеру [42].

1.3. Ігрова діяльність як засіб формування у дітей нормативної поведінки

Ігрова діяльність у дошкільному віці розглядається як провідний тип активності, що створює умови для психічного розвитку, засвоєння соціального досвіду, становлення особистості та формування системи взаємодії з навколишнім світом. Саме гра забезпечує можливість засвоєння дитиною соціальних норм, моделей поведінки, моральних зразків та механізмів співжиття.

Через гру дитина входить у сферу соціальних відносин, набуває досвіду участі в спільній діяльності, вчиться координувати свої дії з іншими, дотримуватись певного порядку, приймати обмеження, які супроводжують участь у колективних формах взаємодії. Теоретичне осмислення гри як засобу формування нормативної поведінки охоплює кілька взаємопов'язаних аспектів: структура гри як діяльності, зміст ігор, рольова організація, емоційне залучення дитини та взаємодія з соціальним оточенням.

Згідно з культурно-історичною концепцією розвитку гра виконує функцію зони найближчого розвитку, де дитина намагається діяти відповідно до соціальних очікувань, ще не володіючи всіма необхідними для цього ресурсами [33]. Саме у грі вона ніби випереджає свій актуальний рівень розвитку, пробує нові ролі, взаємодіє з уявними умовами, моделює соціальні ситуації, у яких діють правила, обмеження, вимоги. Цей досвід дає можливість поступово формувати здатність до саморегуляції, контролю, дотримання послідовності дій та прийняття зворотного зв'язку [40].

Гра стає середовищем, у якому дитина, оперуючи уявною ситуацією, водночас оволодіває структурою реальних соціальних відносин. Сюжетно-рольова гра, як одна з найпоширеніших форм ігрової діяльності в дошкільному віці, відображає соціальні сценарії, в яких дитина бере на себе певну роль та дотримується логіки цієї ролі у взаємодії з іншими учасниками. Рольова гра передбачає не лише наслідування поведінки дорослих, а й реконструкцію взаємозв'язків, соціальних функцій, моральних значень, які стоять за тією чи іншою роллю [32]. Приймаючи роль лікаря, вчителя, продавця, мами чи військового, дитина не просто грає – вона намагається діяти у відповідності до уявлення про цю соціальну функцію. Водночас кожна роль містить набір соціально схвалюваних дій, які відображають норми поведінки, очікувані реакції, прийнятні способи розв'язання ситуацій. Через систематичне виконання таких дій відбувається інтеріоризація зовнішніх норм.

Ігрова діяльність відрізняється тим, що у ній дитина водночас є виконавцем дії та її творцем. Вона самостійно визначає сценарій, розподіляє

ролі, коригує хід гри, реагує на поведінку інших. Такий характер діяльності створює умови для прояву ініціативи, рефлексії, узгодження власної позиції з позицією інших учасників. Водночас саме гра вимагає від дитини дотримання певної логіки, яка обмежує імпульсивні реакції, стимулює до витриманості, послідовності та емоційного контролю [26].

Щоб гра тривала і приносила задоволення всім учасникам, дитина змушена приймати певні умови – погоджуватись з вимогами партнерів, враховувати спільні інтереси, не порушувати загальну структуру гри. Таким чином, через гру дитина отримує досвід участі у діяльності, яка регулюється не особистим бажанням, а узгодженими умовами.

Одним з теоретичних аспектів впливу гри на формування нормативної поведінки дитини є розвиток у неї моральної свідомості. Під час ігрової взаємодії дитина стикається з ситуаціями, які потребують моральної оцінки, прийняття рішень, врахування наслідків. У таких моментах у неї активізується внутрішнє уявлення про допустимість тих чи інших дій. Наприклад, у ситуації, коли учасник гри порушує домовленості або грубо поводить, виникає потреба у реагуванні, що передбачає моральне розрізнення «добре» – «погано» [35]. Такі ситуації створюють передумови для закріплення у дитини здатності оцінювати поведінку не лише за її результатом, а й за відповідністю соціальним нормам, які функціонують у групі. Теоретичні моделі, що описують моральний розвиток дитини, зокрема концепції Ж. Піаже та Л. Кольберга, також визнають гру як важливе середовище формування моральної свідомості. Ж. Піаже вважав, що моральне розуміння розвивається через взаємодію з іншими дітьми, під час якої виникають суперечки, потреба в аргументації, розподілі ролей і погодженні дій [46]. Саме у грі виникають ті ситуації, коли дитина стикається з моральним вибором, що сприяє переходу від гетерономного розуміння правил до автономного. Л. Кольберг стверджував, що розвиток морального судження відбувається через участь у діяльності, яка містить моральні дилеми. У грі така участь реалізується природно, без нав'язування зовнішнього оцінювання, а через проживання

конкретної ситуації. Ігрова діяльність сприяє формуванню рефлексивного мислення. Діти починають розуміти, що їхні дії можуть викликати різні реакції, що правила можуть бути порушені, але це призводить до порушення гри, розчарування партнерів або навіть припинення спільної взаємодії. Це усвідомлення є основою для розвитку внутрішнього контролю та моральної відповідальності [40]. Рефлексія, яка виникає в таких ситуаціях, дозволяє дитині усвідомити не лише фактичні наслідки своїх вчинків, а й соціальну оцінку цих вчинків. Вона починає орієнтуватися не лише на зовнішнє схвалення, а й на внутрішню відповідність своїм уявленням про правильне.

Ігрова діяльність є засобом розвитку емоційної сфери, яка у свою чергу є основою для формування моральної мотивації поведінки. Через емоційне занурення у сюжет гри дитина переживає почуття, які пов'язані з соціальними ситуаціями: образа, радість, гордість, вина, задоволення від допомоги, несправедливість. Ці емоції допомагають закріпити певні моделі поведінки як такі, що приносять позитивний або негативний емоційний результат. Такі переживання сприяють формуванню внутрішньої установки, яка є основою для нормативного саморегулювання [59]. Емоційна залученість у гру створює умови для глибшого засвоєння змісту поведінки, ніж це можливо при простому поясненні або інструктажі.

У межах теорії діяльності гра розглядається як форма оволодіння нормами соціального життя, що відбувається через дії з уявними об'єктами. Дитина створює модель реальної ситуації та пробує в ній взаємодіяти відповідно до уявлень про соціально схвалювану поведінку. Таке моделювання дозволяє апробувати поведінкові стратегії без реальних наслідків, що забезпечує безпеку та гнучкість засвоєння. Водночас повторюваність ситуацій, участь у багатьох сюжетах з різними ролями сприяє узагальненню досвіду та формуванню стійких форм поведінки [8].

Ігровий процес дозволяє реалізувати індивідуальні особливості дитини, що також сприяє розвитку нормативної поведінки. Через гру дитина проявляє свою активність, творчість, лідерські або виконавські здібності. У той же час

вона стикається з обмеженнями, що накладаються груповими правилами, нормами гри, необхідністю рахуватися з іншими. Таке поєднання свободи і структури створює умови для формування здатності діяти відповідно до ситуації, враховуючи як власні цілі, так і вимоги зовнішнього середовища [22, с. 65].

Вивчення гри як психологічного і педагогічного феномена дозволяє стверджувати, що вона є не лише розважальною формою діяльності, а й глибоким соціалізуючим механізмом. Вона дає змогу дітям засвоїти складні соціальні моделі через дії, які є для них природними, приємними і зрозумілими. Через гру дитина інтегрує власні емоції, когнітивні уявлення та соціальні навички в єдину систему, яка формує основу для подальшої нормативної поведінки.

Ігрова діяльність у цьому віці не виникає спонтанно і не завжди реалізується на рівні, який дозволяє досягати виховного ефекту без втручання дорослого [45]. Тому педагог має не лише організовувати ігрову взаємодію, але й цілеспрямовано сприяти моральному наповненню гри, забезпечувати умови, у яких дитина зможе самостійно засвоювати соціальні норми і розвивати здатність до саморегуляції. Формування нормативної поведінки через гру передбачає об'єднання кількох рівнів впливу: середовищного, організаційного, змістового і комунікативного. Передусім, необхідним є створення розвивального предметно-просторового середовища, яке стимулює дитину до активної, самостійної ігрової діяльності. Воно повинно бути наповнене різноманітними матеріалами, що відображають соціальні ролі, атрибути професій, побутові та культурні елементи [42]. Наявність ігрових зон, які моделюють умови взаємодії дорослого світу – лікарня, магазин, транспорт, кухня, пошта – дозволяє дітям входити у ролі, наближені до реальних соціальних ситуацій. У таких умовах дитина вчиться дотримуватись логіки рольової взаємодії, контролювати імпульсивні реакції, підпорядковуватись загальним правилам. Просторове оформлення ігрового середовища повинно сприяти вільному переміщенню, груповій взаємодії, забезпеченню

усамітнення або об'єднання залежно від змісту гри. Атрибути мають бути зручними, естетичними, функціональними та відповідати сюжетам, які близькі до життєвого досвіду дітей [16, с. 7].

Не менш значущою є організація часу, що надається для гри. Ігрова діяльність потребує достатньої тривалості, оскільки процес входження в роль, розвитку сюжету, погодження дій із партнерами не може бути миттєвим. Педагог має планувати навчально-виховний процес так, щоб гра не переривалась на пікових моментах, і щоб діти мали змогу завершити ігрову взаємодію природним чином. У той же час педагогічний супровід гри має бути гнучким і ненав'язливим: втручання має бути доцільним, спрямованим на збереження емоційного комфорту та логіки гри. Педагог може брати участь у грі як рівноправний партнер, або виступати в ролі спостерігача, який непомітно спрямовує гру в конструктивне русло, заохочує до морального аналізу дій героїв, пропонує альтернативні розв'язання конфліктних ситуацій.

Ефективність формування нормативної поведінки через гру залежить від змісту, який вкладається в ігрові ситуації. Зміст повинен бути морально насиченим, тобто включати ситуації морального вибору, суперечливі дії, дилеми, в яких необхідно обрати прийнятну форму взаємодії. Ігри, які відтворюють ситуації турботи, допомоги, співчуття, взаємної підтримки, дозволяють дитині емоційно пережити цінність соціально схвалюваної поведінки [40].

Навіть у звичайному сюжеті «дитина – мама – лікар» можна організувати ситуацію, яка змусить учасників звернути увагу на дотримання послідовності, правила безпеки, емоційного супроводу. Водночас варто уникати нав'язування дидактичних цілей гри – вона має залишатись діяльністю, яка приносить задоволення, але водночас стає каналом внутрішнього формування моральних установок.

Особливе значення має роль педагога у грі. Він не лише організовує простір і добирає атрибути, але й виступає носієм моделей нормативної поведінки, коректно реагує на порушення, демонструє зразки соціального

спілкування. Педагог має вміти тонко оцінювати ситуацію гри, бачити, коли необхідне втручання, а коли варто дати дитині змогу самотійно пройти шлях морального вибору. Приклади з реального життя, які педагог обережно вводить у контекст гри, сприяють актуалізації морального змісту. Він також може ініціювати обговорення після гри, де разом з дітьми аналізуються вчинки героїв, мотиви їх поведінки, наслідки для інших. Такі рефлексивні моменти сприяють усвідомленню норм не як формальних вимог, а як засобів забезпечення доброзичливої взаємодії. Під час використання гри як засобу формування нормативної поведінки необхідно враховувати індивідуальні особливості дітей. Діти розрізняються за рівнем розвитку мовлення, емоційної чутливості, здатності до прийняття правил, швидкістю включення у групову діяльність [11].

Тому педагог має добирати ігрові форми з урахуванням потреб конкретних учасників: для більш сором'язливих – індивідуальні ігри з поступовим переходом до групових; для надмірно активних – ігри з чіткою структурою і правилами, які допоможуть спрямувати активність у конструктивне русло [24]. Діти з недостатньо розвиненими моральними уявленнями потребують особливих форм роботи – інсценізацій, казкових ігор, драматизацій, які дозволяють пережити ситуацію через образ, не наражаючи себе на особисту критику.

Досить ефективною є практика колективного обговорення правил, які діють у грі. Якщо діти самі створюють правила, обговорюють їх значення, домовляються про їх дотримання, вони з більшою готовністю сприймають їх як внутрішньо прийнятні. Педагог може ініціювати створення групових «угод» щодо поведінки під час гри, які включають правила чергування, розподілу ролей, реакції на порушення. При цьому важливо не перетворювати обговорення на формальність – правила мають бути зрозумілими, емоційно значущими і такими, що можуть реально виконуватись. Застосування заохочень і символічних нагород за дотримання норм допомагає закріплювати

позитивні форми поведінки, стимулює емоційну зацікавленість у підтриманні порядку в грі [1, с. 215].

Окремим напрямом роботи є використання гри у психокорекційних цілях. Для дітей, які мають труднощі з дотриманням соціальних норм, занижений рівень емпатії, підвищену агресивність або імпульсивність, доцільно використовувати спеціальні ігрові методики: ігри на розвиток самоконтролю, вправи на розпізнавання емоцій, сюжетно-моральні казки з подальшим обговоренням, ігри з правилами та умовними обмеженнями. Такі ігри виконують не лише виховну, а й терапевтичну функцію – допомагають дитині зняти внутрішню напругу, виразити емоції, побудувати прийнятну модель поведінки, яка може бути перенесена у реальні ситуації взаємодії.

У практиці педагогічної роботи доцільно використовувати ігрові вправи на розвиток кооперації, зокрема ті, що вимагають узгоджених дій, взаємної допомоги, підтримки, довіри [45]. Вони можуть бути як рухливими, так і статичними, включати елементи змагання або співпраці. Основна мета таких ігор – створення ситуацій, у яких успіх залежить від дотримання домовленостей, взаєморозуміння, здатності приймати точку зору іншого. Повторення таких ситуацій дозволяє поступово інтегрувати норми поведінки у повсякденну взаємодію.

Ігрові ситуації мають включати моделі вирішення конфліктів. Діти повинні мати можливість в ігровій формі вчитись знаходити компроміс, аргументувати свою позицію, приймати поразку, визнавати помилки [4]. Для цього педагог може використовувати техніку зміни ролей, коли діти пробують себе в ролі іншого, обмінюються функціями, демонструють альтернативні варіанти поведінки. Такий досвід формує соціальну гнучкість, знижує рівень агресії, стимулює розвиток моральної відповідальності. Практична ефективність використання гри для формування нормативної поведінки значно підвищується при системному підході до організації ігрової діяльності. Педагог має здійснювати моніторинг змін у поведінці дітей, фіксувати типові реакції, труднощі, способи реагування на правила. Це дозволяє коригувати

зміст і структуру гри, добирати відповідні засоби впливу, забезпечити індивідуальну підтримку [8]. У взаємодії з батьками також доцільно обговорювати ігровий досвід дитини, узгоджувати вимоги, спільно шукати способи реагування на труднощі у формуванні соціально прийнятної поведінки.

Ігрова діяльність є одним із центральних механізмів формування нормативної поведінки в дошкільному віці. Через гру дитина входить у світ соціальних відносин, засвоює зразки ролей, вчиться координувати свої дії з іншими учасниками. Сюжетно-рольова гра створює умови для природного і поступового формування здатності дотримуватись правил, приймати точку зору іншого, співвідносити свої бажання з соціально прийнятими нормами. У грі дитина вправляється у саморегуляції, приймає і утримує роль, підпорядковується логіці сюжетної взаємодії. Водночас гра дозволяє моделювати різні соціальні ситуації, у межах яких дитина може безпечно експериментувати з поведінковими стратегіями та отримувати зворотний зв'язок [14].

Формування нормативної поведінки в дошкільному віці тісно пов'язане з характером організації педагогічного процесу, зокрема з умовами, які створюються у закладі дошкільної освіти для стимулювання соціально прийнятної активності дитини. У цьому контексті провідне місце посідає ігрова діяльність як найбільш природна та ефективна форма навчання і виховання дошкільників. Саме в грі виникають умови для інтеріоризації соціальних норм, правил взаємодії, узгодження особистих і групових інтересів, розвитку здатності дотримуватись обмежень, здійснювати самоконтроль і приймати зворотний зв'язок [58]. Педагогічна підтримка цих процесів вимагає цілеспрямованої організації ігрового простору, моделювання ситуацій морального вибору, організації співдіяльності з однолітками та залучення дитини до етичного аналізу власних і чужих вчинків у контексті гри.

Поведінка дошкільника формується під впливом ігрової діяльності, яка в цьому віці є провідною. Через гру дитина не лише розважається, а й пізнає

соціальні ролі, структурує свій досвід, апробує різні стратегії взаємодії. Саме у грі дитина вправляється у дотриманні правил, узгодженні дій, прийнятті точки зору іншого. Емоційне залучення в гру, її уявна структура створюють сприятливі умови для формування внутрішніх мотиваційних механізмів нормативної поведінки [26, с. 16]. Гра дає змогу дитині навчитися діяти не лише з огляду на власні бажання, а й з урахуванням загального ходу подій, ролей інших учасників, встановлених домовленостей [21].

Висновки до першого розділу

У психологічній науці нормативна поведінка розглядається як складний і багатогранний результат засвоєння соціальних вимог та правил у тривалому процесі виховання й соціалізації особистості. Цей процес не є пасивним копіюванням, а вимагає активної внутрішньої роботи дитини.

Поведінка дитини у дошкільному віці значною мірою формується під впливом середовища, у якому вона зростає, а також типу діяльності, у який вона включена. Ігрова діяльність у цьому віці є провідною, оскільки в ній дитина не лише пізнає навколишній світ, а й опановує базові форми соціальної поведінки.

Гра дає змогу прожити різноманітні соціальні ситуації, спробувати себе в різних ролях, прийняти обмеження, які накладаються сценарієм, та взаємодіяти з іншими дітьми у межах узгоджених правил. Це створює умови для формування нормативних моделей поведінки в безпечному, емоційно прийнятному форматі. Ігрова діяльність, особливо у формі сюжетно-рольової гри, забезпечує природне включення дитини у моральний контекст, де вона вчиться діяти відповідно до ролі, оцінювати вчинки партнерів по грі, моделювати варіанти поведінки та приймати наслідки своїх дій. У грі активізуються механізми ідентифікації, наслідування, інтеріоризації соціальних норм, що поступово переходять у внутрішню регуляцію. Теоретичне осмислення гри як засобу формування нормативної поведінки

охоплює кілька взаємопов'язаних аспектів: структура гри як діяльності, зміст ігор, рольова організація, емоційне залучення дитини та взаємодія з соціальним оточенням.

Роль дорослого у процесі формування нормативної поведінки через гру полягає у створенні відповідних педагогічних умов: організації ігрового середовища, доборі змістовних сценаріїв, фасилітації взаємодії та корекції поведінки без прямого нав'язування. Дорослі мають підтримувати позитивну динаміку морального розвитку, стимулюючи емоційне включення, розвиток емпатії, рефлексії та співпраці у грі. Важливим аспектом є також врахування індивідуальних особливостей дітей, що дозволяє адаптувати ігрові завдання до рівня розвитку кожної дитини.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНІВ СФОРМОВАНOSTІ НОРМАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДОШКІЛЬНИКІВ

2.1. Характеристика методик та організація дослідження

У другому розділі нашого дослідження представлений методичний інструментарій та організація емпіричного дослідження, проаналізовано результати констатувального експерименту та охарактеризовано рівні сформованості нормативної поведінки дітей дошкільного віку.

Зважаючи на те, що питання формування нормативної поведінки у дітей дошкільного віку в ігровій діяльності вивчено недостатньо, ми здійснили комплексне емпіричне дослідження даного феномену. На цьому етапі дослідження об'єктом виступили індивідуальні поведінкові прояви дошкільників, їх здатність до групової взаємодії, дотримання встановлених правил та виконання соціально прийнятих норм.

Усі випробувані, які прийняли участь у дослідженні – діти дошкільного віку, які відвідували заклад дошкільної освіти. У дослідженні прийняло участь 26 випробуваних. Серед них 11 хлопчиків та 15 дівчат, віком 5-6 років. Було сформовано дві групи: експериментальна група (ЕГ) – діти, які брали участь в організованій програмі формувального впливу та контрольна група (КГ) – діти, з якими проводили звичні заняття та режимні процеси в закладі дошкільної освіти.

Враховуючи мету дослідження, нами були виділені наступні завдання:

1. Дослідити рівень сформованості нормативної поведінки у дітей дошкільного віку.
2. Виявити рівень дотримання дітьми дошкільного віку соціальних норм та правил.
3. Оцінити рівень комунікації та вміння співпрацювати із однолітками.
4. Дослідити здатність проявляти взаємоповагу та толерантність до однолітків та дорослих.

Первинну діагностику дітей дошкільного віку з метою визначення рівнів сформованості нормативної поведінки було проведено за допомогою методик, наведених в Таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Первинна діагностика дітей дошкільного віку

№ п/п	Назва методики	Мета методики	Параметри, які досліджуються
1	Спостереження за поведінкою дітей у природних ігрових ситуаціях	Виявити прояви нормативної поведінки у звичних умовах – під час вільної гри, заняття чи спільної діяльності	• дотримання правил гри; • здатність до співпраці з ровесниками; • активність у груповій діяльності; • рівень комунікації з однолітками
2	Анкетування батьків і вихователів	Отримати комплексну інформацію щодо рівня сформованості нормативної поведінки дітей дошкільного віку поза межами безпосередньо досліджуваних ігрових ситуацій	• виконання доручень вдома та в закладі дошкільної освіти; • ставлення до правил і заборон; • готовність допомагати іншим; • вміння вирішувати конфліктні ситуації
3	Спеціально розроблені ігрові завдання «Збери візерунок за правилом»; «Світлофор»; «Будуємо міст разом»	Дослідження рівня сформованості нормативної поведінки дітей дошкільного віку шляхом включення їх у спеціально організовані ігрові ситуації, які моделюють соціальні норми, взаємодію та правила	• здатність узгоджувати дії з партнерами (кооперація); • підтримка встановлених правил протягом гри (вольова стійкість); • прояв взаємоповаги та толерантності до помилок інших. • контроль емоційних реакцій, зокрема фрустрації у разі невдачі

Розглянемо зазначені методики більш детальніше.

Метод спостереження.

Мета: виявити прояви нормативної поведінки у дітей дошкільного віку у природних умовах та педагогічно організованих ситуаціях взаємодії (вільна гра, заняття, спільна діяльність).

Вік: діти 5-6 років.

Інструментарій: структуровані карти з системою фіксації проявів поведінки (Додаток А).

Критерії оцінки ключових аспектів нормативної поведінки у дошкільному віці:

1. дотримання правил гри: оцінювалася здатність дитини добровільно підкорятися умовним правилам, не порушувати їх, а також готовність нагадувати про правила іншим учасникам;

2. здатність до співпраці з ровесниками: фіксувалися прояви кооперації, вміння домовлятися, ділитися іграшками та ресурсами, а також готовність приймати іншу точку зору під час спільної діяльності;

3. активність у груповій діяльності та рівень комунікації: аналізувалася ініціативність дитини у включенні в гру, її рольова активність, а також якість вербальної взаємодії, наприклад, вміння чітко висловлювати свої наміри та слухати партнера.

Інструкція для проведення дослідження за допомогою методу спостереження.

Спостерігати за поведінкою дитини у природних і організованих ситуаціях. Фіксувати своє спостереження у протоколі відповідно до дій дитини за визначеними критеріям. Слід реєструвати не лише якісні прояви поведінки дитини, але й кількісні показники (частота, стабільність, тривалість проявів).

Обробка результатів.

Оцінювання результатів дослідження здійснюється за допомогою розробленого відповідно до кожного критерію ключа та фіксується в протоколі за кількісними та якісними показниками.

Інтерпретація результатів. На основі проведеного спостереження та обробки результатів визначаються такі рівні сформованості нормативної поведінки: достатній, середній та низький. Їхня характеристика відображена в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Характеристика рівнів сформованості нормативної поведінки на основі спостереження

№ п/п	Рівень сформованості нормативної поведінки	Характеристика
1	Достатній	Дитина добровільно підкоряється умовним правилам гри без постійного нагадування; не порушує правила, навіть якщо виникає бажання діяти всупереч ним; активно нагадує іншим учасникам про правила, пояснює їх у доступній формі; може самостійно контролювати хід гри у межах правил, допомагає організовувати гру для інших
2	Середній	Дитина переважно дотримується правил, але іноді потребує нагадування від дорослого; може порушувати правила під впливом емоцій або імпульсивності; рідко нагадує іншим про правила, зазвичай реагує лише на прохання дорослого; може частково контролювати хід гри, проявляє відповідальність тільки в окремих ситуаціях
3	Низький	Дитина часто не дотримується правил гри, навіть при постійних нагадуваннях; не проявляє активності та готовності пояснювати чи нагадувати правила іншим; не ініціативна, дитина практично не включається в процес гри, дії дитини підбивають організацію гри, вона підтримує порядок та не слухає своїх однолітків та дорослого

Застосування цього методу дозволить отримати якісні та кількісні дані для оцінки того, наскільки діти інтегрують соціальні норми у власну діяльність, а також які саме аспекти поведінки (наприклад, вольовий контроль чи емоційна регуляція) потребують подальшого розвитку чи корекції. Отримані дані слугуватимуть за основу розробки індивідуалізованих стратегій формувального етапу нашого дослідження.

Метод анкетування батьків та вихователів.

Мета: отримати комплексну інформацію щодо рівня сформованості нормативної поведінки дітей дошкільного віку поза межами безпосередньо досліджуваних ігрових ситуацій; оцінити рівень формування нормативної поведінки та соціальної компетентності дітей дошкільного віку у природних умовах, а також їхню здатність переносити засвоєні соціальні норми та правила з ігрових ситуацій у повсякденне життя.

Вік: діти 5-6 років.

Інструментарій: анкети для батьків та вихователів, що містять деталізовані запитання про поведінку дітей не лише в закладах дошкільної освіти, але й в природному середовищі – вдома. Анкети мають деталізовані запитання, що стосувалися щоденної взаємодії дітей з оточенням і їхньої соціальної компетентності (Додаток В).

Критерії оцінювання:

- 1) виконання доручень вдома та в закладі дошкільної освіти (показник відповідальності та довільності);
- 2) ставлення до правил і заборон (рівень підпорядкування зовнішнім вимогам);
- 3) готовність допомагати іншим (прояви просоціальної поведінки та емпатії);
- 4) уміння вирішувати конфліктні ситуації (здатність до перемовин і саморегуляції).

Інструкція для проведення дослідження за допомогою анкетування батьків та вихователів. Запропонувати батькам та вихователям закладу

дошкільної освіти пройти анкетування та відповісти на ряд запитань, використовуючи шкалу оцінок.

Обробка результатів.

Бали за кожним запитанням підсумовуються для формування індивідуального профілю дитини та розраховується середнє значення за показниками: виконання доручень, ставлення до правил та заборон, просоціальна поведінка, уміння вирішувати конфлікти.

Інтерпретація результатів. На основі проведеного анкетування з батьками та вихователями буде визначено відповідні рівні сформованості нормативної поведінки, які відображено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Характеристика рівнів сформованості нормативної поведінки на основі проведення анкетування з батьками та вихователями

№ п/п	Рівень сформованості нормативної поведінки	Характеристика
1	Достатній	Дитина завжди або майже завжди виконує доручення, дотримується правил і обмежень без конфліктів, активно допомагає іншим, проявляє емпатію, здатна домовлятися та вирішувати конфлікти, контролює емоції
2	Середній	Дитина виконує доручення здебільшого, інколи потребує нагадувань; дотримується правил частково, інколи реагує емоційно; допомагає або проявляє емпатію нерегулярно; інколи знаходить компроміс і частково контролює емоції
3	Низький	Дитина часто не виконує доручення або робить це частково; рідко дотримується правил і часто проявляє опір чи агресію; рідко допомагає іншим і не помічає емоцій; не здатна самотійно вирішувати конфлікти, проявляє емоційну нестабільність

Анкетування дозволить не лише виявити рівень формування нормативної поведінки дітей дошкільного віку, але й оцінити їхню здатність до генералізації – перенесення засвоєних соціальних норм та правил із ігрових ситуацій у повсякденне життя.

Ігрові завдання.

Мета: дослідження рівня сформованості нормативної поведінки дітей дошкільного віку шляхом включення їх у спеціально організовані ігрові ситуації, які моделюють соціальні норми, взаємодію та правила.

Вік: діти 5-6 років.

Інструментарій: спеціально розроблені ігрові завдання різного рівня складності, які були інтегровані в процес дослідження для створення стандартизованих умов спостереження («Збери візерунок за правилом», «Світлофор», «Будуємо міст разом»).

Критерії оцінювання:

- 1) здатність узгоджувати дії з однолітками (кооперація);
- 2) підтримувати встановлені правила протягом усього ігрового часу (вольова стійкість);
- 3) проявляти взаємоповагу та толерантність до помилок інших;
- 4) контролювати емоційні реакції (зокрема, фрустрацію у разі невдачі).

Інструкція для проведення. Дитина виконує запропоновані ігрові завдання під керівництвом педагога, дотримуючись правил гри та взаємодіючи з іншими дітьми у групі. Вкінці гри відбувається обговорення результатів.

Обробка результатів.

Під час виконання ігрових завдань оцінюються такі параметри, які відображають здатність дітей виконувати завдання, допомагати одноліткам, підтримувати встановлені грою правила протягом усього часу, контролювати свої емоції, проявляти взаємоповагу до інших та толерантно ставитися до їхніх помилок. Особлива увага приділяється не лише успішності виконання завдання як такого, а й поведінці під час обговорення результатів і, особливо, умінню домовлятися й вирішувати конфлікти, які неминуче виникали в

процесі групової роботи. Аналізуватимуться вербальні та невербальні засоби, які діти використовували для відновлення порушеної взаємодії.

Інтерпретація результатів. Оцінка здійснюється за спеціальною шкалою балів для кожного критерію, яка дозволить визначити рівень сформованості нормативної поведінки дітей дошкільного віку (Таблиця 2.4).

Таблиця 2.4.

Таблиця спостереження та оцінки сформованості нормативної поведінки на основі проведених ігрових завдань

№ п/п	Назва гри	Показники оцінки	3 бали	2 бали	1 бал	Бал, що виставив дослідник
1	«Збери візерунок за правилом»	Кооперація				
2		Вольова стійкість				
3		Взаємоповага та толерантність				
4		Контроль емоцій				
5	«Світлофор»	Кооперація				
6		Вольова стійкість				
7		Взаємоповага та толерантність				
8		Контроль емоцій				
9	«Будуємо міст разом»	Кооперація				

10		Вольова стійкість				
11		Взаємоповага та толерантність				
12		Контроль емоцій				

Під час гри педагог має спостерігати за дитиною та оцінювати кожен показник за шкалою 1–4: де 3 – достатній рівень; 2– середній рівень; 1 – низький рівень. Відзначати обраний бал у відповідній колонці та підсумовувати бали для кожної дитини.

Після отримання даних педагог визначає загальний рівень сформованості нормативної поведінки дітей дошкільного віку: достатній, середній та низький.

Отже, спостереження дозволило простежити безпосередню динаміку взаємодії дітей у колективі, анкетування дало ширший контекст оцінки поведінки в сім'ї та у закладі дошкільної освіти, а ігрові завдання виступили ефективним засобом діагностики практичних навичок співпраці, саморегуляції та дотримання норм у процесі ігрової діяльності. Поєднання результатів емпіричного дослідження дасть змогу визначити рівні сформованості нормативної поведінки дітей дошкільного віку (достатній, середній, низький), співвіднести їх із віковими особливостями та виявити сфери, які потребують цілеспрямованого педагогічного впливу.

2.2. Оцінка результатів констатувального експерименту

Аналіз та інтерпретація результатів до програми дозволяє оцінити рівень сформованості нормативної поведінки у дітей дошкільного віку перед впровадженням спеціальної програми формування соціальних норм в ігровій діяльності.

Результати дослідження до програми (оцінка поведінки дітей в ігровій діяльності)

Показник поведінки	% до програми
Дотримання правил гри	63.7 %
Співпраця в групі	57.4 %
Взаємодія з іншими дітьми	64.2 %
Емоційна регуляція в процесі гри	55.9 %
Вирішення конфліктів між дітьми	49.3 %
Активність у групових іграх	61.1 %
Дотримання черги в ігрових ситуаціях	58.5 %
Ініціативність в ігрових завданнях	52.6 %
Вміння домовлятися і приймати компроміси	46.7 %
Ступінь вмотивованості до участі в іграх	67.8 %

Дослідження було зосереджено на кількох ключових аспектах поведінки дітей, зокрема на їх здатності дотримуватись правил, співпрацювати в групі, взаємодіяти з однолітками, вирішувати конфлікти, а також на їхній емоційній регуляції в процесі ігор. Оцінка цих аспектів поведінки до програми дозволила виявити конкретні проблеми та визначити потреби дітей у розвитку певних соціальних навичок. Першим аспектом, що було оцінено, є дотримання правил гри. Результати показали, що в середньому лише 63,7 % дітей здатні ефективно слідувати встановленим правилам під час ігор. Це свідчить про те, що більшість дітей ще не повною мірою розуміють важливість дотримання правил або не можуть без допомоги дорослого організувати своє ставлення до гри. Важливою причиною таких результатів є те, що на ранніх етапах розвитку діти ще не здатні повністю абстрагуватися від власних бажань і можуть порушувати правила гри через емоційний імпульс або через відсутність розуміння наслідків своїх дій. У контексті дошкільного віку це є нормальним явищем, оскільки діти тільки починають вчитися самоконтролю і регуляції своєї поведінки.

Другим важливим показником є співпраця в групі, яка була оцінена на рівні 57,4 %. Це показує, що багато дітей мають проблеми з інтеграцією в групу, що виявляється в труднощах з організацією спільних дій або в потребі постійної допомоги від дорослих. Діти цієї вікової категорії в основному орієнтовані на власні інтереси і мають обмежену здатність до довгострокових соціальних взаємодій, які вимагають терпіння та взаєморозуміння. Важливою проблемою є також недостатній рівень здатності до спільного виконання завдань, що включає потребу в поділі обов'язків та умінні працювати в команді. Це може бути наслідком недостатньої мотивації до співпраці або ж неефективної організації ігрової діяльності, яка не дозволяє дітям повною мірою проявити свої соціальні навички.

Аспектом є взаємодія з іншими дітьми, що була оцінена на рівні 64,2 %. Результати цього показника вказують на те, що більшість дітей здатні до певної міри взаємодіяти з однолітками, однак цей процес ще не є повністю організованим. Здатність до ефективної взаємодії з іншими дітьми часто залежить від рівня емоційного розвитку дитини та її здатності до спільного реагування на соціальні сигнали. Під час ігор діти часто можуть мати труднощі в адаптації до змін у поведінці інших, що також може викликати конфлікти або непорозуміння. Однак зважаючи на те, що діти дошкільного віку ще тільки вчать соціальних навичок, такі результати є прогнозованими.

Емоційна регуляція в процесі гри, яка була оцінена на рівні 55,9 %, показує, що діти мають певні труднощі в контролюванні своїх емоцій під час ігор. Вони можуть виражати емоції надмірно або недостатньо, що свідчить про недостатній розвиток емоційної стійкості. Це може проявлятися в таких формах, як агресія, нетерпимість до інших учасників гри, або ж, навпаки, в недостатній мотивації до участі в іграх.

Емоційна регуляція є важливою складовою соціального розвитку, і від її рівня залежить здатність дитини справлятися з соціальними взаємодіями без виникнення конфліктів або стресових ситуацій. Проблеми з емоційною регуляцією можуть бути зумовлені як індивідуальними особливостями дітей,

так і зовнішніми умовами, такими як недостатньо структуроване середовище або незбалансована емоційна підтримка з боку дорослих.

Вирішення конфліктів між дітьми, яке було оцінено на рівні 49,3 %, вказує на те, що більшість дітей мають значні труднощі в самостійному розв'язанні конфліктів. Це типово для дошкільного віку, коли діти тільки вчаться правильно реагувати на непорозуміння та сварки з іншими. Діти цієї вікової групи часто виявляють недостатню здатність до мирного вирішення конфліктів, що вимагає подальшого розвитку навичок комунікації, співпраці та компромісу. Проблеми з вирішенням конфліктів можуть також бути зумовлені недостатньою соціальною компетентністю, коли дитина не знає, як правильно висловити свої почуття, а також через відсутність досвіду в мирному вирішенні спорів.

Активність у групових іграх, що була оцінена на рівні 61,1 %, показує, що більшість дітей демонструють певний рівень активності в ігровому процесі, однак ця активність не завжди є організованою і конструктивною. Часто діти можуть проявляти надмірну активність, яка не завжди відповідає вимогам гри, або ж, навпаки, можуть уникати участі в іграх, якщо завдання не відповідає їхнім інтересам. Це свідчить про те, що діти мають обмежену здатність до структурованої участі в групових завданнях, і потребують додаткової мотивації для активної участі в ігровому процесі. Дотримання черги в ігрових ситуаціях, яке було оцінено на рівні 58,5 %, свідчить про те, що більшість дітей ще не зовсім готові до виконання цього важливого соціального правила. У дітей дошкільного віку часто спостерігається схильність до негайного задоволення своїх бажань, що проявляється в порушенні черги або нетерпимості до інших учасників гри. Це є нормальним явищем на цьому етапі розвитку, оскільки діти тільки вчаться регулювати свої емоції та бажання відповідно до соціальних норм.

Ініціативність в ігрових завданнях, яка була оцінена на рівні 52,6 %, свідчить про те, що діти, хоча й можуть проявляти ініціативу, часто потребують підтримки дорослих або інших дітей для початку діяльності або для тривалого

залучення до гри. Це вказує на те, що діти ще не зовсім самостійні в організації ігор і потребують додаткового стимулювання для прояву ініціативи. Вміння домовлятися і приймати компроміси, оцінене на рівні 46,7 %, свідчить про те, що більшість дітей мають серйозні труднощі з досягненням компромісу в ігрових ситуаціях. Це є звичайною ситуацією для дошкільного віку, коли діти часто орієнтовані на власні інтереси і не вміють балансувати між своїми бажаннями та потребами інших учасників гри. Цей показник вказує на необхідність подальшого розвитку навичок соціальної взаємодії та вирішення спірних ситуацій.

Ступінь вмотивованості до участі в іграх, що був оцінений на рівні 67,8 %, свідчить про те, що більшість дітей проявляють бажання брати участь у групових іграх, але це не завжди відповідає їхньому рівню активності чи бажанням взаємодіяти з іншими. Це може бути пов'язано з особливостями організації ігор та здатністю дорослих підтримувати інтерес дітей до участі в колективній діяльності.

Процес формування нормативної поведінки у дітей дошкільного віку є важливим етапом у їхньому соціальному розвитку, адже саме в цей період закладаються основи для подальшої адаптації до соціуму та здатності взаємодіяти з іншими людьми.

Дослідження, проведене до початку запровадження програми, показало, що на момент вступу в експериментальну програму більшість дітей не володіли необхідними навичками для ефективної взаємодії в колективі та дотримання соціальних норм під час ігор. Ці результати дають зрозуміти, що дошкільний вік є періодом, коли дитина активно вчиться організовувати свою поведінку в соціальних контекстах і розвивати навички самоконтролю.

Одна з основних проблем, виявлених під час дослідження, полягає у здатності дітей дотримуватись встановлених правил. Діти ще не здатні самостійно контролювати свою поведінку і часто порушують правила під час ігор. Це є характерним для цього вікового періоду, оскільки діти тільки починають розуміти необхідність дотримання соціальних норм. Вони

орієнтовані на свої інтереси і часто не можуть зрозуміти важливість узгоджених дій у групі.

Відсутність здатності до самоконтролю під час ігор вимагає від вихователів активного втручання та підтримки. Це також свідчить про необхідність систематичного підходу до виховання, який забезпечить поступовий розвиток самоконтролю та вміння взаємодіяти з іншими дітьми. Співпраця в групі є ще однією важливою складовою нормативної поведінки, яка не була достатньо розвинена у дітей до початку програми. Вони часто не могли організувати свою діяльність у колективі, не здатні були ділитися обов'язками і співпрацювати з іншими для досягнення спільної мети. Це свідчить про недостатній рівень розвитку соціальних навичок, таких як взаємодія, поділ ролей та координація з іншими учасниками. Взаємодія з іншими дітьми є однією з найбільш складних соціальних навичок, яку необхідно формувати ще в дошкільному віці. Для того щоб діти навчилися ефективно працювати в групі, важливо забезпечити їм можливість постійно взаємодіяти з однолітками, виконувати спільні завдання, а також працювати над спільними інтересами.

Емоційна регуляція є важливим аспектом соціальної поведінки, який також потребує розвитку у дітей дошкільного віку. Багато дітей мають труднощі з контролем своїх емоцій під час ігор, що часто призводить до конфліктів і порушень правил. Вони не завжди можуть адекватно реагувати на емоційні зміни, що виникають під час взаємодії з іншими учасниками гри. Це може бути зумовлено як індивідуальними особливостями дітей, так і їх недостатнім досвідом у регуляції емоцій. Формування навичок емоційної регуляції є одним з основних завдань дошкільного виховання, оскільки здатність контролювати свої емоції є важливим елементом соціальної адаптації і впливає на здатність до ефективної взаємодії в колективі.

Вирішення конфліктів між дітьми є ще одним важливим аспектом, який потребує розвитку на цьому етапі. Більшість дітей на момент проведення дослідження не могли самостійно вирішувати конфлікти в групі. Вони не вміли

правильно висловлювати свої почуття, а також знаходити компроміси з іншими учасниками гри. Це свідчить про відсутність у дітей достатніх комунікативних навичок, необхідних для мирного вирішення спірних ситуацій. Відсутність цих навичок може призвести до агресивної поведінки, нерозуміння з іншими дітьми і непорозуміння, що, в свою чергу, ускладнює процес соціалізації. Тому важливим є навчання дітей способам конструктивного вирішення конфліктів, навичкам діалогу та взаємного компромісу. Також варто зазначити, що у більшості дітей були проблеми з активністю під час ігор. Вони часто не проявляли ініціативи і не брали на себе відповідальність за організацію процесу. Це свідчить про те, що діти потребують більшої мотивації для активної участі в групових іграх, а також більш чіткої організації ігрового процесу, який стимулював би їх до самостійного прийняття рішень і активної взаємодії з іншими учасниками. Підвищення рівня ініціативи у дітей є важливим етапом у їхньому розвитку, оскільки це допомагає не тільки в ігрових ситуаціях, але й у реальному житті, коли дитина має вміння брати на себе відповідальність і діяти в умовах соціальної взаємодії.

Всі вищезазначені проблеми є типовими для дітей дошкільного віку і не є чимось аномальним. На цей етап розвитку діти ще тільки вчаться соціальних норм і правил, і їхня здатність до самоконтролю, співпраці, вирішення конфліктів та ініціативи тільки починає формуватися. Важливою є роль вихователів та батьків у створенні умов для розвитку цих навичок через організовану діяльність, ігри та спеціальні вправи, які допомагають дітям освоювати соціальні норми. Система виховання повинна бути спрямована на формування в дітей здатності до саморегуляції, ефективної взаємодії з іншими та організації групової діяльності, що в свою чергу сприятиме розвитку їхньої соціальної зрілості.

Висновки до другого розділу

За результатами емпіричного дослідження рівнів сформованості нормативної поведінки у дошкільників до проведення спеціальної програми

було виявлено, що більшість дітей мають значні труднощі з дотриманням соціальних норм та правил у групових іграх. Виявлені показники свідчать про те, що діти ще не повністю здатні до самоконтролю, адже їхня поведінка часто порушує встановлені норми в процесі взаємодії з однолітками. Багато дітей не можуть самостійно організувати свою діяльність у колективі і часто зосереджуються на власних інтересах, що ускладнює їхню взаємодію з іншими дітьми. Це є типовим для цього віку, оскільки діти тільки починають освоювати основи соціальних норм.

Також було встановлено, що здатність дітей до співпраці в групі залишається на низькому рівні. Діти часто не можуть поділити обов'язки або дотримуватися черги, що призводить до конфліктів і ускладнює організацію спільної діяльності. Взаємодія з іншими дітьми має значні проблеми, оскільки діти не завжди розуміють, як правильно поводитися в різних ситуаціях і взаємодіяти з оточуючими. Це свідчить про те, що в дошкільному віці соціальна компетентність ще знаходиться на стадії розвитку і потребує систематичного удосконалення. Емоційна регуляція, яка є важливою складовою нормативної поведінки, також виявилась недостатньо сформованою у більшості дітей. Багато дітей не в змозі контролювати свої емоції під час ігор, що призводить до негативних проявів у поведінці, таких як агресія або занадто сильні емоційні реакції на незначні подразники. Це ще раз підтверджує необхідність роботи з дітьми на етапі формування навичок емоційної саморегуляції, що є важливим для соціальної адаптації.

Аналіз результатів чітко показав, що вирішення конфліктів між дітьми до початку впровадження програми було практично неможливим без безпосередньої та активної допомоги дорослих. Ця ситуація свідчила про дефіцит соціального досвіду у дошкільників, які не мали достатнього арсеналу поведінкових стратегій, щоб самостійно врегульовувати суперечності, що неминуче виникали в ігровому процесі. Це особливо гостро вказує на необхідність цілеспрямованого розвитку цих навичок через спеціально

організовані ігри та вправи, які сприяють навчанню вирішенню конфліктів мирним, конструктивним шляхом.

Відсутність навичок компромісу, взаєморозуміння та здатності до переговорів є серйозною перепорою не лише для продовження гри, а й для побудови ефективних і гармонійних соціальних взаємин у дитячих колективах. Така нездатність до саморегуляції в конфліктних ситуаціях може призводити до зростання агресії, фрустрації та соціальної ізоляції деяких учасників. Це підтверджує, що втручання педагога має бути сфокусоване на навчанні дітей принципам справедливості, емпатії та пошуку взаємовигідних рішень, щоб вони могли перевести зовнішній контроль у площину внутрішньої соціальної компетентності.

РОЗДІЛ 3.

ДОСЛІДНИЦЬКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ НОРМАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В ІГРОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Розробка ігрових програм і методик, спрямованих на формування нормативної поведінки у дітей

Програма, розроблена для формування нормативної поведінки у дітей дошкільного віку, орієнтована на розвиток ключових соціальних навичок через активну ігрову діяльність.

Основним завданням цієї програми є:

1. допомогти дітям зрозуміти важливість дотримання правил,
2. сформувати вміння працювати в групі, взаємодіяти з іншими учасниками,
3. розвивати емоційну регуляцію,
4. вміння вирішувати конфлікти та брати на себе відповідальність за організацію спільної діяльності.

Програма тривала шість тижнів, і протягом цього часу кожен із учасників активно працював над розвитком цих навичок, що є основою для подальшої соціалізації та адаптації в суспільстві.

Програма була спланована так, щоб охопити різноманітні аспекти соціальної поведінки дітей. Вона включала вправи і ігри, які стимулювали дітей до дотримання правил, прояву ініціативи, розвитку емпатії, а також до конструктивного вирішення конфліктів. Усі завдання були організовані таким чином, щоб діти могли вчитися на практиці через участь у іграх та спільних завданнях, що дозволяло максимально інтегрувати навчання в реальний контекст їхнього повсякденного життя. Це дозволило не тільки закріпити навички, а й змінити ставлення до колективної діяльності, зміцнити соціальні зв'язки між учасниками та сформувати нові способи взаємодії.

Основний акцент у програмі ставили на формування у дітей здатності взаємодіяти з однолітками, слухати і розуміти їхні потреби та переживання. Діти повинні були навчитися не тільки дотримуватись встановлених правил, але й розвивати вміння коригувати свою поведінку відповідно до ситуації. Програма передбачала численні ігри, які допомагали дітям освоювати емоційні навички, зокрема здатність контролювати свої емоції в умовах групової діяльності. Участь у таких іграх дозволила дітям проявляти свою індивідуальність, але при цьому мати чітке розуміння важливості співпраці і дотримання соціальних норм. Відзначення успіхів кожного учасника стало важливою складовою, що сприяло підвищенню самооцінки і мотивації до подальшої участі в ігровому процесі. Особливістю програми було те, що вона поєднувала теоретичні та практичні аспекти. Теоретична частина включала обговорення простих правил гри, що допомогло дітям усвідомити важливість дотримання соціальних норм.

Практична частина, в свою чергу, передбачала втілення цих правил через участь у різноманітних іграх, де діти безпосередньо застосовували знання і навички на практиці. Це дозволяло дітям не тільки навчатися, а й самостійно перевіряти свої здібності до виконання правил і норм поведінки, а також отримувати безпосередній досвід їх застосування у реальних ситуаціях.

Одним із головних аспектів програми було розвивати у дітей здатність до емпатії та самоконтролю. Кожна гра чи вправа була спрямована на те, щоб дитина могла відчувати емоції інших, поставити себе на місце іншого учасника і відповідно змінити свою поведінку.

Вправи на емоційну регуляцію були частиною програми, і вони включали розпізнавання емоцій у своїх товаришів по групі, а також навчання справлятися з емоційними сплесками у моменті конфлікту. Це дозволяло дітям розуміти важливість контролювати свої емоції, не виражати агресії і вирішувати конфлікти мирним шляхом. Крім того, важливим завданням програми була робота з вирішенням конфліктів. Для цього діти брали участь у спеціально розроблених іграх, в яких зображували конфліктні ситуації і мали

знайти способи їх вирішення. В результаті діти навчилися вести переговори, обговорювати спірні моменти, погоджуватись на компроміси та знаходити шляхи вирішення проблем без агресії. Вирішення конфліктів через конструктивні методи стало важливим результатом програми, адже воно сприяло розвитку у дітей важливих соціальних навичок, які необхідні для їхнього подальшого розвитку.

Великої уваги заслуговує й аспект ініціативи. Оскільки одним з основних завдань було розвинути у дітей здатність до самостійної організації діяльності, програма включала безліч завдань, де дітям потрібно було самостійно приймати рішення, брати на себе відповідальність за організацію гри, розподіляти ролі між учасниками та визначати, хто за що відповідає. Важливим компонентом було стимулювання дітей до прояву ініціативи у створенні ігор, постановці правил і визначенні цілей гри. Цей процес допомагав дітям вчитися брати на себе лідерські ролі та організовувати свою діяльність, що є важливим для їхнього розвитку як соціальних осіб.

Програма для формування нормативної поведінки у дітей дошкільного віку засобами ігрової діяльності

Мета програми:

Основною метою програми є розвиток у дітей дошкільного віку навичок нормативної поведінки через структуровані ігрові заняття, які сприяють дотриманню правил, співпраці в групі, емоційній регуляції, вирішенню конфліктів та прояву ініціативи в групових іграх. Програма спрямована на розвиток самоконтролю, здатності взаємодіяти з іншими дітьми та організовувати свою поведінку відповідно до соціальних норм.

Тривалість програми:

Програма розрахована на 6 тижнів, кожне заняття триває 45 хвилин.

Структура програми:

Програма складається з декількох блоків, кожен з яких спрямований на розвиток конкретного аспекту нормативної поведінки. Програма включає

групові ігри, вправи для розвитку комунікативних навичок, активності та ініціативи, а також вправи для емоційної регуляції.

1. Перший блок: Основи дотримання правил гри

Мета: Ознайомити дітей з важливістю дотримання правил під час ігрової діяльності та навчити їх слідувати встановленим нормам у колективі.

Завдання:

1. Вчити дітей розуміти правила гри.
2. Розвивати навички слідування правилам та адаптації до нових ігрових умов.
3. Формувати самоконтроль.

Вправи:

1.1. «Правила для всіх»

Діти сідають у коло. Вихователь зачитує декілька простих правил для гри (наприклад, «чекай свою чергу», «не забирай іграшки у інших», «будемо слухатися один одного»). Далі діти разом з вихователем обговорюють ці правила, пояснюють, чому вони важливі для всіх, а також формулюють свої правила для ігор. Діти також можуть придумати власні правила для певної гри.

1.2. «Червона лампочка»

У цій вправі кожен з учасників грає в роль, де потрібно виконати певне завдання, але з умовою, що коли ведучий каже «червона лампочка», всі діти повинні зупинитися. Це допомагає дітям усвідомити, що потрібно дотримуватись певних обмежень і правил.

1.3. «Хто як грає?»

Діти обирають іграшку і починають гру, при цьому вихователь дає їм завдання, наприклад, «якщо ти хочеш взяти іграшку, спершу запитай іншого». Це навчить дітей не тільки дотримуватись правил, але й взаємодіяти з іншими учасниками, дотримуючись етики гри.

2. Другий блок: Співпраця в групі

Мета: Розвивати вміння працювати в команді, організовувати спільну діяльність, взаємодіяти з іншими.

Завдання:

1. Формувати здатність до колективної діяльності.
2. Навчити дітей взаємодії, розподілу обов'язків у групових іграх.

Вправи:**2.1. «Будуємо місто»**

Діти разом з вихователем будують «місто» з кубиків, при цьому кожен з учасників має виконати свою роль: один будує будинки, інший робить дорогу, а третій кладе дерева. Важливо, щоб діти обговорювали, хто що робить, взаємодіяли один з одним і вчилися співпрацювати в команді.

2.2. «Мозаїка з друзями»

Діти отримують мозаїку і повинні разом зібрати її, але кожен має тільки частину деталей. Це допомагає їм зрозуміти важливість співпраці та взаємодії для досягнення спільної мети.

2.3. «Хто що вміє?»

Діти обирають певну діяльність або гру і виконують її разом. Для кожного завдання діти повинні визначити, хто що буде робити. Це розвиває навички розподілу обов'язків і вміння працювати в групі.

3. Третій блок: Емоційна регуляція в ігровому процесі

Мета: Навчити дітей контролювати свої емоції, розпізнавати і розуміти емоційні стани, а також адекватно на них реагувати.

Завдання:

1. Розвивати емоційну компетентність.
2. Формувати здатність до самоконтролю в емоційно насичених ситуаціях.

Вправи:**3.1. «Емоційні маски»**

Діти одягають різні маски, що зображують емоції (радість, сум, злість, здивування) і повинні показати, як вони будуть поводитись в ситуаціях, коли відчують ту чи іншу емоцію. Після цього діти обговорюють, як вони можуть справлятися з такими емоціями, коли грають з іншими.

3.2. «Морозиво»

Уявіть, що діти – це морозиво, а вихователь – це гаряче сонце. Діти повинні «охолоджувати» себе за допомогою рухів, коли вони стають занадто емоційними або збудженими. Це допомагає дітям зрозуміти важливість емоційного самоконтролю.

3.3. «Шлях до спокою»

Діти проходять через «шлях», де вони повинні подолати різні емоційно насичені ситуації (наприклад, гнів, смуток), і знаходити способи заспокоїтися. Це тренує здатність до емоційної регуляції в умовах ігор.

4. Четвертий блок: Вирішення конфліктів

Мета: Навчити дітей мирному вирішенню конфліктів, розвитку навичок конструктивного спілкування.

Завдання:

1. Навчити дітей вирішувати спори мирним шляхом.
2. Розвивати здатність до компромісу.

Вправи:

4.1. «Ми всі різні, але ми всі важливі»

Діти обирають «підсудного» (гравця, з яким вони мають конфлікт), обговорюють ситуацію і знаходять компроміс. Діти разом з вихователем визначають, як вирішити проблему, не образивши нікого.

4.2. «Мирне місто»

Всі діти повинні побудувати разом «мирне місто». Кожен вибирає елемент для побудови, але поважає вибір інших, слухає їхні пропозиції і намагається вирішити спори через обговорення.

4.3. «Як я відчуваю»

Діти говорять, як вони відчувають себе в певних конфліктних ситуаціях, і пояснюють, як можна вирішити ці ситуації без негативних емоцій. Це сприяє розвитку вміння висловлювати свої почуття та взаєморозуміння.

5. П'ятий блок: Ініціативність та творчий підхід до ігор

Мета: Розвивати ініціативу, творчість і самостійність у дітей під час виконання завдань.

Завдання:

1. Спонукаати дітей до активного включення в ігрові завдання.
2. Розвивати здатність до самостійного прийняття рішень.

Вправи:**5.1. «Творчий виклик»**

Діти отримують завдання придумати гру або сценку для всієї групи. Вони повинні самостійно придумати правила, вибрати ролі і реалізувати гру. Це розвиває у дітей ініціативу та здатність до організації власної діяльності.

5.2. «Чарівна коробка»

У коробці знаходяться різні предмети (іграшки, матеріали для творчості тощо). Діти повинні вибрати один предмет і придумати з ним гру або завдання. Це стимулює творче мислення і допомагає дітям розвивати здатність до інноваційних ігор.

5.3. «Відгадай, що я роблю»

Один учасник показує рух або дію, а інші діти повинні здогадатися, що це за дія. Це допомагає дітям розвивати здатність до творчої самореалізації в групових іграх, що є важливим для розвитку їх ініціативи.

6. Шостий блок: Закріплення навичок через повторення ігор

Мета: Закріпити навички нормативної поведінки через повторення вправ та ігор.

Завдання:

1. Розвинути здатність до тривалого дотримання соціальних норм.
2. Поглибити навички співпраці та емоційної регуляції.

Вправи:**6.1. «Ланцюг довіри»**

Діти повинні передавати один одному певний предмет, при цьому кожен має виконувати свою роль в загальному процесі. Це допомагає закріпити навички співпраці.

6.2. «Пісочний годинник»

Під час гри з піском кожен повинен виконувати завдання по черзі, дотримуючись порядку. Це тренує терпіння і здатність дотримуватись черги.

6.3. «Все, що повторюємо – запам'ятовуємо»

Діти разом з вихователем повторюють вправи, які вже виконували, під час нових ігор. Це допомагає закріпити навички, що були отримані в процесі попередніх ігор.

Отже, програма включає в себе різноманітні вправи, спрямовані на розвиток у дітей нормативної поведінки через ігрову діяльність. Кожен блок сприяв формуванню конкретних навичок, таких як дотримання правил, співпраця, емоційна регуляція, вирішення конфліктів, ініціативність і творчий підхід до діяльності.

Загалом, програма допомогла сформувати у дітей не лише навички нормативної поведінки, а й навчити їх самостійно приймати рішення, взаємодіяти з однолітками, конструктивно вирішувати проблеми та дотримуватись соціальних норм. Кожен з учасників програми отримав шанс працювати над своїми слабкими сторонами та виявити позитивні зміни в своїй поведінці, що є важливим для подальшого розвитку. Розвиток соціальних навичок, здатність до саморегуляції, емоційна зрілість, а також готовність брати на себе відповідальність за свою роль у групі – це ті компоненти, які стали основою програми. Програма була розрахована на різні вікові групи і включала варіації вправ, що відповідали віковим особливостям дітей. Всі ігри і завдання мали на меті забезпечити поступовий розвиток навичок через практичне застосування. Ігри на самоконтроль, прояв ініціативи, співпраця, вирішення конфліктів – все це дозволяло дітям вчитися через досвід. Програма була побудована таким чином, що діти постійно змінювали ситуації, взаємодіяли один з одним, коригували свою поведінку і таким чином поступово розвивали навички, які допомагають їм ставати соціально зрілими особистостями.

Важливим аспектом програми стало і те, що вона заохочувала не тільки позитивну взаємодію в групі, але й навчала дітей проявляти повагу до один

одного, враховувати думки і почуття інших учасників. Цей аспект навчання допоміг створити в групах атмосферу взаєморозуміння та підтримки, де кожен учасник мав можливість проявити себе, і це було сприйнято іншими дітьми позитивно. Розвиток навичок соціального співіснування, взаємодії в команді, а також ефективного вирішення конфліктів є основою для подальшої успішної адаптації дітей у навчальному та соціальному середовищах.

Завдяки використанню ігрових методик, які включають вправи на розвиток співпраці, емоційного самоконтролю, ініціативи та вирішення конфліктів, програма стала успішним інструментом для формування у дітей нормативної поведінки. Підсумовуючи, можна сказати, що програма не тільки забезпечила розвиток основних соціальних навичок, а й дала дітям цінні інструменти для подальшої соціалізації, розвитку самостійності і емоційної зрілості.

3.2. Аналіз результатів експериментальної роботи

Аналіз результатів дослідження після програми дає змогу чітко оцінити зміни в поведінці дітей після впровадження спеціальної програми, спрямованої на формування нормативної поведінки в ігровій діяльності. Порівняння результатів до і після програми показує значне покращення в різних аспектах поведінки дітей, що свідчить про ефективність програми.

Таблиця 3.1.

Результати показників поведінки до та після програми

(у %)

Показник поведінки	Результати	
	% до програми	% після програми
Дотримання правил гри	63.7 %	84.9 %
Співпраця в групі	57.4 %	78.4 %
Взаємодія з іншими дітьми	64.2 %	82.1 %
Емоційна регуляція в процесі гри	55.9 %	80.6 %

Вирішення конфліктів між дітьми	49.3 %	73.5 %
Активність у групових іграх	61.1 %	85.2 %
Дотримання черги в ігрових ситуаціях	58.5 %	79.4 %
Ініціативність в ігрових завданнях	52.6 %	76.1 %
Вміння домовлятися і приймати компроміси	46.7 %	68.9 %
Ступінь вмотивованості до участі в іграх	67.8 %	87.3 %

Один з найбільш помітних аспектів, який змінюється після програми, це здатність дітей дотримуватись правил гри. Після програми цей показник підвищується до 84,9 %. Це свідчить про те, що значно більше дітей здатні дотримуватись правил без постійного втручання дорослих. Зростання цього показника вказує на те, що діти вчаться усвідомлювати важливість виконання соціальних норм і розуміють їх значення в груповій діяльності. Відзначимо, що до програми цей показник був значно нижчим, і програма допомогла значно підвищити рівень самоконтролю серед дітей. Важливим є те, що дотримання правил у грі стало більш органічним для дітей, і це свідчить про прогрес у розвитку соціальних навичок.

Елементом є рівень співпраці в групі. Після впровадження програми цей показник збільшився до 78,4 %. Це свідчить про те, що діти стали більш здатними до спільної роботи в групах, ділитися обов'язками та працювати разом для досягнення спільної мети. Важливо зазначити, що до програми цей показник був нижчим, що вказує на труднощі, які діти мали з організацією своїх дій у колективі. Впровадження програми допомогло значно підвищити рівень взаємодії і співпраці серед дітей, а також полегшило процес організації спільної діяльності. Це свідчить про успішне формування в дітей навичок взаємодії, що є важливим для їх подальшого розвитку в соціумі.

Взаємодія з іншими дітьми також зазнала значних змін після програми. Показник взаємодії з іншими дітьми зріс до 82.1 %. Це означає, що діти стали більш відкритими для спілкування та ефективної взаємодії з іншими учасниками гри. Це свідчить про те, що програма допомогла дітям краще налагодити соціальні зв'язки і навчитися ефективно взаємодіяти в групах. До

програми цей показник був нижчим, що вказує на те, що діти мали труднощі з комунікацією та взаємодією з однолітками. Підвищення рівня взаємодії є важливим кроком до розвитку соціальних навичок, оскільки здатність ефективно спілкуватися є основою для успішної соціалізації. Емоційна регуляція також покращилась після програми, досягнувши рівня 80,6 %. Це свідчить про те, що діти стали здатними краще контролювати свої емоції під час гри, що дозволило зменшити кількість конфліктів і підвищити рівень самоконтролю. Програма допомогла дітям навчитися не тільки розпізнавати свої емоції, але й адекватно реагувати на емоційні ситуації, що виникають під час взаємодії з іншими учасниками гри. Це є важливим результатом, оскільки емоційна регуляція є основою соціальної зрілості та здатності ефективно взаємодіяти з іншими людьми.

Вирішення конфліктів між дітьми також покращилось після програми, рівень цього показника становить 73,5 %. Це свідчить про те, що діти стали більш здатними до мирного вирішення конфліктів, знаходити компроміси та реагувати на непорозуміння з іншими учасниками гри. До програми цей показник був значно нижчим, і це свідчить про те, що діти не могли самостійно вирішувати спірні ситуації. Програма допомогла дітям навчитися працювати з конфліктами, що є важливим для їхнього розвитку та подальшої адаптації в соціумі.

Активність у групових іграх значно збільшилась після програми, досягнувши рівня 85,2 %. Це свідчить про те, що діти стали більш залученими до процесу гри, проявляли більшу ініціативу та брали на себе активну роль у групових заходах. Високий рівень активності вказує на те, що діти стали більш зацікавленими в ігровому процесі та готовими до участі в спільній діяльності. До програми цей показник був значно нижчим, і це свідчить про те, що діти не завжди проявляли бажання брати участь у групових іграх, що могло бути зумовлено низьким рівнем мотивації або відсутністю достатньої підтримки для розвитку цих навичок.

Дотримання черги в ігрових ситуаціях покращилось після програми, досягнувши рівня 79,4 %. Це свідчить про те, що діти стали більш здатними дотримуватись черги під час групових ігор і не порушували правила у процесі взаємодії з іншими учасниками. Рівень цього показника свідчить про зростання терплячості дітей і їх здатність організувати свою поведінку відповідно до соціальних норм, що є важливим етапом у процесі соціалізації. Ініціативність в ігрових завданнях також покращилась після програми. Показник ініціативності зріс до 76,1 %, що свідчить про те, що діти стали більш активними в організації ігор і виконанні завдань. Вони почали брати на себе більшу відповідальність за організацію процесу і проявляти ініціативу в групових завданнях. Це вказує на те, що програма допомогла дітям розвинути лідерські якості і навчитися брати активну участь у спільній діяльності. Вміння домовлятися і приймати компроміси також покращилось після програми. Рівень цього показника становить 68,9 %, що вказує на те, що діти стали більш здатними до взаєморозуміння і досягнення компромісу в ігрових ситуаціях. Вони почали краще слухати один одного і знаходити спільні рішення, що сприяло більш гармонійній взаємодії в групах. Це свідчить про те, що програма сприяла розвитку навичок комунікації і вирішення конфліктів мирним шляхом.

Ступінь вмотивованості до участі в іграх досягнув 87,3 %, що є надзвичайно високим показником. Це свідчить про те, що після програми діти стали значно більш зацікавленими в участі в іграх і спільних заходах. Високий рівень мотивації є важливим етапом у розвитку соціальних навичок, оскільки він стимулює дітей до активної участі в колективних іграх і допомагає їм краще взаємодіяти з іншими учасниками.

Результати після проведення програми з формування нормативної поведінки у дітей дошкільного віку свідчать про значні зміни в їхній поведінці та соціальних навичках, що стали очевидними в процесі ігрової діяльності. Порівняння показників до та після програми показує, що діти значно покращили свої навички в таких аспектах, як дотримання правил, співпраця в

групі, емоційна регуляція, вирішення конфліктів та ініціативність в ігрових завданнях. Це є доказом ефективності програми, яка сприяла розвитку в дітей соціальних навичок, що мають суттєве значення для їхньої подальшої адаптації до суспільства.

Одним з найбільш значущих результатів впровадження програми стало покращення здатності дітей дотримуватись правил гри. Цей показник має велике значення, оскільки після проходження програми більшість дітей стали більш самостійно слідувати встановленим правилам, що є критичною складовою розвитку соціальної зрілості та довільної поведінки.

Це покращення не просто фіксує зовнішнє підпорядкування, а відображає якісну зміну у внутрішній сфері: діти почали розуміти функціональне значення соціальних норм та їхню необхідність для спільної діяльності. Таке усвідомлення допомагає їм бути більш організованими та послідовними під час ігор і взаємодії з іншими учасниками. Вони переходять від сліпого наслідування до осмисленого прийняття обмежень. Це також свідчить про поступовий, але стійкий розвиток навичок самоконтролю і здатності до саморегуляції (вольової регуляції), які є фундаментальними елементами соціалізації дітей. Здатність дотримуватися ігрових правил є прямим тренуванням дотримання соціальних норм у майбутньому.

Співпраця в групі була ще одним важливим аспектом, який покращився в процесі програми. Після її проходження діти стали більш здатними до ефективної взаємодії в групах, досягнення спільних цілей і взаємодії з іншими учасниками. Це свідчить про те, що програма допомогла дітям розвинути навички взаємодії, ділитися обов'язками та активно працювати в команді. Вміння працювати в колективі є важливим аспектом не лише для дошкільного віку, але й для подальшого розвитку дітей, оскільки ці навички є необхідними для успіху в навчальному процесі та в соціальному житті в цілому.

Емоційна регуляція також зазнала значних змін після програми. Діти стали більш здатними контролювати свої емоції під час ігор і більш адекватно реагувати на емоційні зміни, що виникають під час взаємодії з іншими дітьми.

Ці зміни вказують на те, що програма допомогла дітям краще управляти своїми емоціями, що в свою чергу дозволило їм уникати конфліктів і покращити взаємодію з іншими учасниками гри. Розвиток емоційної регуляції є важливим для соціального розвитку, оскільки діти, які вміють контролювати свої емоції, краще адаптуються до соціуму і мають більші шанси на успіх у взаємодії з іншими людьми.

Вирішення конфліктів між дітьми стало ще одним аспектом, який значно покращився після програми. Програма допомогла дітям навчитися мирно вирішувати спірні ситуації, знаходити компроміси та адекватно реагувати на непорозуміння. Це є важливим результатом, оскільки здатність вирішувати конфлікти мирним шляхом є однією з ключових соціальних навичок, які необхідно розвивати у дітей з раннього віку. Підвищення здатності до вирішення конфліктів свідчить про те, що діти стали більш емоційно зрілими і здатними до конструктивної взаємодії з іншими учасниками гри.

Активність у групових іграх також помітно покращилась після програми. Діти стали більш залученими до ігор, виявляли більшу ініціативу і самостійно організовували свою діяльність у групах. Це свідчить про те, що програма допомогла розвинути в дітей здатність проявляти ініціативу та брати на себе відповідальність за організацію ігрового процесу. Підвищення активності в ігрових завданнях є важливим аспектом розвитку дітей, оскільки це дозволяє їм не тільки брати участь в спільній діяльності, а й розвивати лідерські якості та вміння діяти в умовах колективної діяльності.

Дотримання черги в ігрових ситуаціях стало більш організованим після програми. Діти стали більш терплячими і здатними дотримуватись черги під час ігор. Це свідчить про те, що програма допомогла дітям розвинути терпимість та здатність до самоконтролю, що є важливими якостями для соціальної адаптації. Дотримання черги є необхідним для організації колективної діяльності, і здатність до цього вказує на те, що діти стали більш здатними до соціальної взаємодії в умовах групових ігор. Ініціативність в ігрових завданнях також покращилась після програми. Діти стали більш

активними у виконанні завдань і проявляли більшу самостійність у процесі гри. Це свідчить про те, що програма стимулювала розвиток лідерських якостей у дітей і навчила їх брати на себе відповідальність за організацію ігрового процесу. Ініціативність є важливою складовою розвитку дітей, оскільки вона дозволяє їм не тільки активно брати участь у діяльності, а й проявляти творчість та організаторські здібності.

Вміння домовлятися і приймати компроміси стало ще одним важливим результатом після програми. Діти стали більш здатними до взаєморозуміння і досягнення компромісу в групових ситуаціях. Це свідчить про те, що програма допомогла дітям розвинути навички соціальної взаємодії, навчила їх слухати один одного і знаходити рішення, що задовольняють потреби всіх учасників. Це є важливим результатом, оскільки здатність до компромісу є основою для ефективної взаємодії в соціальних ситуаціях. Ступінь вмотивованості до участі в іграх також значно зріс після програми. Діти стали більш зацікавленими в участі в групових іграх і виконанні завдань. Це свідчить про те, що програма допомогла розвинути у дітей внутрішню мотивацію до соціальної активності та взаємодії з іншими. Мотивація є важливим аспектом розвитку, оскільки вона стимулює дітей до активної участі в діяльності та сприяє їхньому розвитку в соціальному середовищі.

Підсумовуючи, можна сказати, що програма мала значний позитивний вплив на розвиток нормативної поведінки у дітей дошкільного віку. Діти стали більш здатними до дотримання правил, співпраці, емоційної регуляції, вирішення конфліктів і прояву ініціативи в ігрових завданнях. Всі ці зміни свідчать про успішне формування в дітей важливих соціальних навичок, які є основою для їх подальшої адаптації до соціуму.

3.3. Рекомендації для вихователів та батьків щодо формування у дітей нормативної поведінки

Рекомендації для вихователів щодо формування нормативної поведінки у дітей дошкільного віку мають ґрунтуватися на розумінні того, що цей процес є тривалим і поступовим. Вихователі повинні враховувати індивідуальні особливості кожної дитини та її соціально-емоційний розвиток, щоб створити сприятливе середовище для розвитку нормативної поведінки. Важливо пам'ятати, що в дошкільному віці діти перебувають на етапі активного освоєння соціальних норм і правил, тому завдання вихователя полягає в тому, щоб допомогти їм оволодіти базовими навичками самоконтролю, взаємодії з іншими дітьми, співпраці, вирішення конфліктів і прояву ініціативи.

Один із основних аспектів, на який варто звертати увагу вихователям, це створення структурованого і безпечного середовища, в якому діти зможуть розвивати нормативну поведінку через гру та спільну діяльність. Ігрова діяльність є важливим інструментом у навчанні дітей соціальних навичок, адже під час гри діти вчаться взаємодіяти один з одним, дотримуватися правил, розподіляти ролі та виконувати завдання в колективі. Для цього необхідно забезпечити дітям можливість брати активну участь у різноманітних іграх, що включають елементи співпраці, взаємодії, вирішення конфліктів і дотримання черги. Окрім того, потрібно активно використовувати рольові ігри, в яких діти можуть виступати в різних ролях, що дозволяє їм не тільки випробувати себе в різних соціальних ситуаціях, а й розвивати здатність до емоційної регуляції, враховувати потреби інших учасників і домовлятися про спільні дії.

Завданням вихователя є також створення ситуацій, що стимулюють у дітей розвиток емоційної саморегуляції. У дошкільному віці емоційний контроль ще не розвинений, тому дітям потрібно допомогти вчитися розпізнавати та контролювати свої емоції, а також адекватно реагувати на емоційні реакції інших.

Важливо, щоб вихователь не тільки вказував на порушення правил, а й допомагав дітям усвідомити їхні емоційні переживання, що стали причиною порушення цих правил. Це допомагає дітям зрозуміти, що їхні емоції можна контролювати і спрямовувати на позитивну діяльність, зокрема через конструктивну взаємодію з іншими дітьми. Паралельно з формуванням емоційної регуляції необхідно працювати і над розвитком здатності до вирішення конфліктів. Це одна з основних навичок, яка дозволяє дітям уникати агресивної поведінки та навчатися мирному вирішенню спірних ситуацій. Важливо, щоб вихователь створював ситуації, в яких діти можуть самостійно розв'язувати конфлікти через обговорення, пошук компромісів і взаємну повагу. Вихователь має допомогти дітям усвідомити важливість слухати думку іншого і враховувати інтереси інших учасників гри. Для цього можна організовувати спеціальні вправи, що включають рольові ігри, де діти навчаються вирішувати конфлікти мирним шляхом, дотримуючись загальних правил поведінки.

Немалозначним аспектом є розвиток здатності дітей до співпраці та взаємодії в групі. Для цього вихователь може організовувати спільні ігри, де діти повинні взаємодіяти, ділитися обов'язками і працювати разом для досягнення спільної мети. Важливо в таких іграх надавати дітям можливість проявити свої ініціативи, але при цьому навчати їх взаємодіяти з іншими, поважати їхні думки та дії. Вихователь може стимулювати дітей до організації спільної діяльності через прості завдання, які потребують колективних зусиль, наприклад, разом побудувати щось з конструкторів або розв'язати певну задачу.

У роботі з дітьми дошкільного віку важливо також створювати позитивне підкріплення для їхніх досягнень. Коли дитина успішно проявляє себе в ігровій діяльності, дотримуючись правил, взаємодіючи з іншими або вирішуючи конфлікти, вихователь повинен відзначити ці досягнення, наголосити на правильному виборі і підкріпити позитивною оцінкою. Це дозволяє дітям відчувати себе успішними, що в свою чергу підвищує їхню

мотивацію до подальшої участі в ігрових завданнях та розвитку соціальних навичок. Окрім цього, важливо враховувати індивідуальні потреби та особливості кожної дитини, надаючи їй можливість розвиватися у зручному для неї темпі, без надмірного тиску, але з достатнім рівнем підтримки з боку вихователя. Систематичність та поступовість у формуванні нормативної поведінки є ключовими факторами. Вихователь повинен продовжувати працювати з дітьми над розвитком соціальних навичок через різноманітні ігри та вправи протягом тривалого часу, поступово ускладнюючи завдання, що дозволяють дітям інтегрувати нові соціальні навички у свою поведінку. Це вимагає від вихователя не лише професіоналізму у підборі методів роботи, а й постійної адаптації до потреб дітей, моніторингу їхніх досягнень та корекції навчального процесу відповідно до їхнього розвитку.

У підсумку, для вихователя важливо створювати умови для всебічного розвитку дитини через активне залучення до колективної діяльності, вивчення правил поведінки, співпраці, вирішення конфліктів і емоційної регуляції. Ігрові методи є одним з найефективніших способів для формування цих навичок. Вихователь має постійно підтримувати дітей у їхніх зусиллях, надавати можливість проявляти ініціативу, підтримувати їхнє прагнення до самовираження в межах соціальних норм і правил.

Рекомендації для батьків щодо формування у дітей нормативної поведінки мають велике значення для розвитку дітей дошкільного віку. Батьки грають важливу роль у формуванні соціальних навичок, емоційної регуляції, здатності дотримуватись правил і взаємодіяти з іншими людьми. Тому їхня участь у вихованні є вирішальною для розвитку дитини. Основним завданням батьків є створення позитивного середовища, яке сприяє розвитку соціальних навичок, допомагає дитині навчитися самоконтролю і виявляти повагу до інших. У процесі взаємодії з дитиною важливо застосовувати методи, які стимулюють її до самостійності, ініціативи, прояву доброти та розуміння соціальних норм.

У першу чергу батьки повинні бути прикладом для своїх дітей у дотриманні соціальних норм і правил. Діти вчаться через наслідування, тому батьки повинні демонструвати поведінку, яка відповідає моральним і соціальним стандартам. Це стосується не лише правильного поводження з іншими людьми, а й виконання зобов'язань, дотримання обіцянок, а також здатності вирішувати конфлікти мирним шляхом. Діти часто спостерігають за батьками і, копіюючи їхню поведінку, формують свої соціальні навички та переконання. Якщо батьки демонструють повагу, терпимість, самоконтроль і взаєморозуміння, це стане основою для розвитку таких самих якостей у їхніх дітей. Не менш важливою складовою є активне залучення батьків до ігрової діяльності дитини. Ігри є найефективнішим інструментом для формування у дітей нормативної поведінки, оскільки через гру діти вчаться взаємодіяти з іншими, дотримуватись правил, вирішувати конфлікти, проявляти ініціативу та відповідальність. Батьки повинні активно брати участь у таких іграх, спостерігати за поведінкою дитини та надавати відповідні поради або корекцію, коли це необхідно. Ігри також є чудовою можливістю для батьків спостерігати, як їх дитина реагує на різні соціальні ситуації і, відповідно, адаптувати свої підходи до виховання.

Крім того, батьки повинні навчати дитину базовим принципам взаємної поваги і співпраці. Важливо вчити дітей слухати один одного, враховувати думки і потреби інших, домовлятися про спільні дії, дотримуватись черги. Вони повинні створювати ситуації, в яких дитина має можливість проявити ці навички. Наприклад, у домашніх умовах можна розподіляти обов'язки, організовувати спільні завдання, де кожен член сім'ї має свою роль, а також проводити ігри, в яких необхідно працювати разом. Це дозволить дитині засвоїти важливі соціальні навички, які потім будуть застосовуватись у групових ситуаціях.

Батьки повинні допомогти дітям зрозуміти, що конфлікти – це нормально, але важливо вміти вирішувати їх без агресії та насильства. Діти часто стикаються з труднощами у вирішенні конфліктів, і саме батьки повинні

стати для них моделлю конструктивного вирішення суперечок. Для цього можна використовувати спеціальні вправи або рольові ігри, які допомагають дітям навчитися мирно вирішувати суперечності, висловлювати свої почуття і думки та знаходити компроміси. Важливо також враховувати індивідуальні особливості кожної дитини. Деякі діти мають вроджені схильності до лідерства, інші – до більш спокійної або пасивної поведінки. Батькам важливо враховувати ці особливості, щоб правильно підтримувати дитину в її розвитку, допомогти їй розвивати сильні сторони, а також працювати над слабкими. Індивідуальний підхід дозволяє більш точно адаптувати методи виховання до конкретної дитини, допомагаючи їй розвивати нормативну поведінку на власному рівні.

Один із важливих аспектів виховання – це розвиток емоційної саморегуляції. Батьки повинні навчити дитину розпізнавати свої емоції, виражати їх правильно, а також знаходити способи для їх контролю. Це особливо важливо для дітей дошкільного віку, коли емоції можуть бути виражені надмірно, а контроль над ними ще не розвинутий.

Батьки повинні показати дитині способи заспокоїтись у момент емоційного сплеску, використовуючи дихальні вправи, перерви для відпочинку, розмови та інші методи, які дозволяють зняти напругу. Це навчить дитину керувати своїми емоціями, що є основою для позитивних соціальних взаємодій. Також дуже важливо підтримувати позитивне підкріплення та нагородження дітей за їхні досягнення у формуванні нормативної поведінки. Батьки повинні помічати і відзначати кожен успіх дитини, будь то вміння дотримуватись черги, вирішити конфлікт мирним шляхом або активно співпрацювати в групі.

Позитивне підкріплення зміцнює бажання дитини повторювати таку поведінку і розвивати її надалі. Важливо пам'ятати, що підкріплення повинно бути своєчасним і відповідним, щоб дитина могла зрозуміти, за що саме її хвалять і чому це є правильним.

Слід також враховувати, що важливим елементом виховання є послідовність у вимогах та очікуваннях. Батьки повинні встановлювати чіткі правила і кордони, але робити це з розумінням і підтримкою. Кожне порушення правил повинно мати відповідні наслідки, що дозволить дитині розуміти важливість дотримання норм і прийняття відповідальності за свої вчинки. При цьому важливо, щоб батьки не застосовували надмірно жорсткі покарання, а надавали можливість дитині зрозуміти помилки через конструктивну бесіду та обговорення.

Для підтримки розвитку нормативної поведінки важливо, щоб батьки активно взаємодіяли з вихователями, обмінювались інформацією про успіхи і проблеми дитини. Спільна робота батьків та вихователів забезпечує послідовність і узгодженість у вихованні, що є необхідним для формування стійких соціальних навичок у дітей. Спільно розроблені стратегії допоможуть створити єдине середовище для розвитку, в якому дитина зможе безпечно освоювати нові соціальні ролі та поведінкові норми. У процесі виховання нормативної поведінки батьки повинні підтримувати рівновагу між вимогливістю і розумінням потреб дитини. Вони повинні створити таку атмосферу в родині, в якій дитина відчуває підтримку, але й усвідомлює, що існують певні межі її поведінки, за порушення яких слідує відповідні наслідки. Батьки, які демонструють зріле ставлення до соціальних норм і правил, а також активно підтримують своїх дітей у процесі освоєння цих норм, допомагають їм вирости відповідальними, чуйними і самостійними особистостями, здатними успішно функціонувати в суспільстві.

Розвиток нормативної поведінки також потребує від батьків терплячості та послідовності. Іноді дитина може не одразу засвоїти нові соціальні норми, тому важливо не втратити мотивацію та продовжувати підтримувати дитину в її зусиллях. Вихователі та батьки повинні пам'ятати, що навіть дрібні досягнення мають бути відзначені і підтримані, адже це сприяє розвитку самовизначення та стимулює дитину до подальших успіхів. Важливо, щоб

батьки не лише фокусувались на негативних аспектах поведінки, а й вміли відзначати позитивні зміни, навіть якщо вони ще не є стабільними.

З метою подальшого розвитку нормативної поведінки, батьки мають також розглядати можливість введення певних практик, які стимулюють дитину до самостійних дій в соціальній сфері. Наприклад, можна заохочувати дитину виконувати прості завдання вдома, які включають взаємодію з іншими членами родини, наприклад, допомогу в прибиранні, влаштуванні ігор або організації маленьких домашніх свят. Це дозволить дитині зрозуміти, що її внесок є важливим для родинної діяльності, що в свою чергу сприятиме розвитку її соціальної відповідальності. Такий підхід дозволяє дітям відчувати свою значимість у колективі, що дуже важливо для формування позитивної соціальної поведінки.

Не менш важливою є роль регулярних ігор на свіжому повітрі та взаємодії з іншими дітьми в позаурочний час. Батьки можуть активно організовувати спільні ігри з іншими дітьми на майданчиках, в парках чи вдома, що дозволить малечі не тільки розвивати фізичні навички, але й навчатися соціальній взаємодії. Ці ігри є дуже важливими для розвитку у дітей навичок соціальної адаптації, оскільки діти повинні навчитися не лише дотримуватись правил, а й активно взаємодіяти, шукати компроміси, домовлятися та вирішувати спори. Залучення до таких активностей сприяє кращому розвитку комунікативних навичок, а також дозволяє дітям на практиці використовувати емоційну регуляцію та самоконтроль.

Наведення чітких і ясних правил у родині також є важливою складовою виховання нормативної поведінки. Діти повинні чітко розуміти, що є прийнятним, а що – ні. Встановлення певних обмежень, як-то час для гри, виконання домашніх завдань, допомога по дому та інші зобов'язання, є основою для розвитку самодисципліни. Однак важливо, щоб ці правила не були надмірно суворими чи авторитарними, оскільки це може призвести до зворотного ефекту, коли дитина почне опиратися на будь-які форми контролю.

Натомість правила повинні бути зрозумілими і справедливими, з чітким поясненням, чому важливо їх дотримуватися. Батьки повинні вчити дитину, що правила не є наказами, а необхідними умовами для гармонійного існування в соціумі, тому потрібно знаходити спосіб поводитись відповідно до них.

Окрім цього, дуже важливо створити в сім'ї атмосферу взаємної поваги та довіри. Батьки повинні надавати дитині можливість виражати свої почуття та думки, навіть якщо це стосується труднощів з дотриманням правил. Важливо, щоб дитина відчувала підтримку і розуміння з боку батьків, що дозволить їй розвивати свої соціальні навички в комфортному середовищі. Відкрите спілкування, де дитина не боїться висловлювати свої переживання, допоможе їй краще справлятися з емоціями, розвивати здатність до самоконтролю та регуляції своїх почуттів. Діти повинні знати, що можуть звертатися до батьків за порадою чи допомогою в складних ситуаціях, що є важливим для їхнього емоційного розвитку.

Одним із ключових аспектів є також розвиток у дитини здатності до самостійності та відповідальності. Батьки повинні створювати можливості для того, щоб дитина могла приймати рішення і брати на себе обов'язки. Це може бути участь у виборі ігор, організація власних маленьких проектів вдома чи вибір способів вирішення проблем, які виникають.

Залучення до таких активностей допомагає дитині відчути свою значущість і зростати як соціально відповідальна особистість. Батьки, в свою чергу, повинні демонструвати приклад відповідальності і добросовісного виконання своїх обов'язків, оскільки діти часто копіюють поведінку дорослих. Важливим є також те, щоб батьки активно спостерігали за динамікою розвитку дитини і коригували виховний процес відповідно до її потреб.

Діти можуть змінювати свою поведінку в різних ситуаціях, тому важливо своєчасно виявляти позитивні зміни і заохочувати їх, а також звертати увагу на проблемні моменти і надавати підтримку в їх подоланні. Оскільки кожна дитина є унікальною, батьки повинні враховувати її індивідуальні потреби та

особливості розвитку, щоб надавати необхідну підтримку та допомогу в процесі розвитку соціальних навичок.

У загальному, завдання батьків полягає в тому, щоб допомогти дитині стати самостійною, соціально адаптованою особистістю, здатною до ефективної взаємодії з іншими людьми. Це вимагає від батьків послідовності у вимогах, терпимості, підтримки та активної участі в процесі виховання. Тільки через спільну роботу батьків і вихователів можна забезпечити повний розвиток нормативної поведінки у дітей і підготувати їх до активного і продуктивного життя в суспільстві.

Висновки до третього розділу

Розроблена та реалізована у дослідженні Програма формування нормативної поведінки була спланована так, щоб охопити різноманітні аспекти соціальної поведінки дітей. Вона включала вправи і ігри, які стимулювали дітей до дотримання правил, прояву ініціативи, розвитку емпатії, а також до конструктивного вирішення конфліктів. Усі завдання були організовані таким чином, щоб діти могли вчитися на практиці через участь у іграх та спільних завданнях, що дозволяло максимально інтегрувати навчання в реальний контекст їхнього повсякденного життя. Це дозволило не тільки закріпити навички, а й змінити ставлення до колективної діяльності, зміцнити соціальні зв'язки між учасниками та сформувати нові способи взаємодії.

Дослідницько-експериментальна робота, спрямована на формування у дошкільників нормативної поведінки через ігрову діяльність, показала значні позитивні зміни в їхній соціальній адаптації та взаємодії з однолітками. В результаті проведеного експерименту діти значно покращили свої навички в дотриманні правил, співпраці, вирішенні конфліктів і емоційній регуляції під час ігор. Це свідчить про ефективність ігрових методик у розвитку нормативної поведінки у дошкільників, адже ігри є природним середовищем для освоєння соціальних норм і правил.

Важливим результатом дослідження є те, що через ігрову діяльність діти не лише усвідомили значення дотримання правил, але й навчилися співпрацювати в групі, взаємодіяти з іншими учасниками і вирішувати конфлікти мирним шляхом. Це підкреслює важливість організації спільних ігор, де кожен учасник має свою роль і виконує завдання в межах групових норм, що дозволяє розвивати у дітей необхідні соціальні навички.

Особливо варто відзначити позитивні зміни в емоційній регуляції дітей. Після проведення експерименту діти стали більш здатними контролювати свої емоції під час гри, що зменшило кількість конфліктів і дозволило покращити взаємодію в групах. Ці результати свідчать про важливість навчання дітей емоційної саморегуляції, що є важливим етапом у формуванні їхніх соціальних навичок і готовності до адекватної поведінки в різних соціальних ситуаціях.

Робота також підтвердила, що здатність дітей до ініціативи та самостійного виконання завдань розвивається не ізольовано, а саме через активну участь у сюжетно-рольових іграх та спеціально організованих вправах, де вони регулярно стикалися з необхідністю брати на себе відповідальність за організацію гри або виконання певних функціональних завдань. Цей цілеспрямований досвід значно підвищив не тільки рівень їхньої загальної активності в групових іграх, роблячи їх більш включеними та зацікавленими учасниками, але й сприяв розвитку лідерських якостей (вмінню пропонувати ідеї, керувати процесом) та здатності ефективно організовувати свою діяльність в колективі, узгоджуючи власні плани з потребами групи.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було досягнуто мети та виконано поставлені завдання, що дозволило отримати цілісне уявлення про психологічні особливості формування нормативної поведінки у дітей дошкільного віку та шляхи її цілеспрямованого розвитку.

1. Здійснений у дослідженні теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури сприяв розкриттю змісту та структури поняття «нормативна поведінка». Вивчення наукових підходів вітчизняних і зарубіжних дослідників показало, що нормативна поведінка визначається як система дій і вчинків, які відповідають соціальним нормам і правилам та регулюють взаємини дитини з навколишнім світом. У її структурі можна виокремити когнітивний компонент (знання та розуміння норм), емоційно-ціннісний (ставлення до правил і переживання у зв'язку з їх дотриманням чи порушенням) та поведінковий (реальне виконання вимог і здатність до самоконтролю). Теоретичний аналіз дозволив також підтвердити, що дошкільний вік є сенситивним періодом для становлення нормативної поведінки, оскільки саме в цей час дитина активно засвоює соціальні ролі та моделі взаємодії.

2. Ігрова діяльність у дошкільному віці є провідним типом активності, що створює умови для психічного розвитку дитини, становлення її особистості, засвоєння нею соціального досвіду та формування системи взаємодії з навколишнім світом. Саме гра забезпечує можливість засвоєння дитиною соціальних норм, моделей поведінки, моральних зразків та механізмів співжиття. Через гру дитина входить у сферу соціальних відносин, набуває досвіду участі в спільній діяльності, вчиться координувати свої дії з іншими, дотримуватись певного порядку, приймати обмеження, які супроводжують участь у колективних формах взаємодії. Теоретичне осмислення гри як засобу формування нормативної поведінки охоплює кілька взаємопов'язаних аспектів: структура гри як діяльності, зміст ігор, рольова організація, емоційне залучення дитини та взаємодія з соціальним оточенням.

3. Емпіричне дослідження сформованої нормативної поведінки у дошкільників, проведене на констатувальному етапі, показало наявність трьох рівнів її сформованості. Застосування комплексу методик, зокрема спостереження, анкетування батьків і вихователів, а також спеціально організованих ігрових завдань, дало можливість отримати дані про рівень сформованості нормативної поведінки у дітей. Було виявлено, що частина дошкільників перебуває на середньому рівні, демонструючи обізнаність у правилах, але ще не завжди здатність дотримуватися їх без постійного нагадування з боку дорослих. Деякі діти продемонстрували достатній рівень нормативної поведінки, який виявлявся у здатності самостійно регулювати власні дії, узгоджувати їх із поведінкою інших та проявляти ініціативу у підтриманні правил у групі. Разом з тим, окремі діти мали низькі показники, що виражалося у труднощах з прийняттям вимог, схильності до конфліктів або невмінні прогнозувати наслідки своїх вчинків. Таким чином, емпіричний етап дослідження підтвердив різнорівневість розвитку нормативної поведінки та необхідність цілеспрямованої педагогічної роботи.

3. Розроблена та апробована Програма формування нормативної поведінки у дошкільників складалася з декількох блоків, кожен з яких спрямований на розвиток конкретного аспекту нормативної поведінки, таких як дотримання правил, налагоджування співпраці, емоційна регуляція, вирішення конфліктів, ініціативність і творчий підхід до діяльності. Основною метою реалізації програми був розвиток у дітей дошкільного віку навичок нормативної поведінки через структуровані ігрові заняття, які сприяють дотриманню правил, співпраці в групі, емоційній регуляції, вирішенню конфліктів та прояву ініціативи в групових іграх. Програма спрямовувалася на розвиток самоконтролю, здатності взаємодіяти з іншими дітьми та організовувати свою поведінку відповідно до соціальних норм, вимагала від дітей дотримання правил, розподілу ролей, взаємодії у групі, вирішення конфліктних ситуацій і контролю власної поведінки. Аналіз результатів

показав позитивну динаміку: після реалізації програми значна частина дітей продемонструвала підвищення рівня самоконтролю, більшу готовність до співпраці з ровесниками, зростання здатності дотримуватися соціально прийнятих норм не лише у грі, а й у повсякденних ситуаціях. Це підтвердило ефективність запропонованої програми як засобу розвитку соціально значущих навичок.

У процесі роботи було підготовлено комплекс порад, що передбачають використання ігор як провідного засобу навчання соціальним нормам, створення умов для моделювання життєвих ситуацій, у яких дитина має можливість закріплювати досвід дотримання правил, а також поєднання позитивного підкріплення з поступовим розвитком внутрішньої мотивації до нормативної поведінки. Вихователям рекомендовано цілеспрямовано впроваджувати ігрові технології у повсякденну роботу з дітьми, а батькам — підтримувати набуті вміння у домашньому середовищі, демонструючи власним прикладом значення правил і норм у сімейному житті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адлер А. Хрестоматія з дитячої психології. Навчально-методичний посібник / Уклад. Ю.О. Приходько, І.О. Лапченко, Л.Г. Боброва. Кам'янець-Подільський: Друкарня «Рута», 2017. 317 с.
2. Алєко О.А., Курінна С.М., Курінний Я.В. Соціальне становлення особистості дошкільника: соціальна досвідченість та економічна обізнаність: монографія. Слов'янськ: Видавництво Б. І. Маторіна, 2019. 218 с.
3. Артемова Л. Відображення знань дітей у спільних іграх. *Дошкільне виховання*, 1973. № 9(386). С. 10–14.
4. Бабіч В. Сюжетно-рольова гра як засіб соціальної адаптації дітей дошкільного віку. *Дефектолог*, 2013. № 4. С. 38–46.
5. Базовий компонент дошкільної освіти України / наук. кер. А.М. Богуш; кол. авт.: Богуш А.М., Беленька Г.В., Богініч О.Л. та ін. Київ: М-во освіти і науки, молоді та спорту України, 2012. 26 с.
6. Бех І. Хрестоматія з дитячої психології. Навчально-методичний посібник / Уклад. Ю.О. Приходько, І.О. Лапченко, Л.Г. Боброва. Кам'янець-Подільський: Друкарня «Рута», 2017. 317 с.
7. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання. Науково-методичний посібник. К.: ІЗМН, 1998. 204 с.
8. Бондар О. П. Теоретичні підходи до вивчення феномену гри й ігрового простору дитини. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. Вип. 3. С. 82-86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dnchpu_2021_3_16 (дата звернення 20.07.2025).
9. Боулбі Дж. Прив'язаність. Київ: Сфера, 2004. 416 с.
10. Брушневська І. Закономірності розвитку дітей дошкільного віку. Київ, 2017. 70 с.
11. Бурова А. П. Організація ігрової діяльності дітей дошкільного віку. 2-е вид. зі змін. та доп. Тернопіль: Мандрівець, 2013. 296 с.

12. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
13. Вікова та педагогічна психологія: [навч. посіб.]. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. К.: Просвіта, 2001. 416 с.
14. Волощенко Н. О., Корнійчук А. В. Роль сюжетно-рольової гри у формуванні моральних норм поведінки дітей старшого дошкільного віку. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2019. № 2. С. 45–53.
15. Гавриш Н. Разом грати цікавіше, разом грати веселіше! *Вихователь-методист дошкільного закладу*, 2020. № 4. С. 4–8.
16. Гавриш Н., Безсонова О. Калейдоскоп інформаційно-ігрової творчості дітей: методичний посібник для творчих педагогів і батьків дітей дошкільного віку. Вид. 3-тє. Київ: Видавничий Дім «Слово». 2018. 256 с.
17. Галушко Н. П. Методичні рекомендації щодо організації сюжетно-рольових ігор. Центр розвитку дитини "Гармонія". 2013. URL: <http://www.garmoniya.mk.ua/articles/metodichni-rekomendaciyi-shchodo-organizaciyi-syuzhetno-rolovih-igor.html> (дата звернення: 03.06.2025).
18. Гарькавець С. О. Соціально-нормативна активність індивіда та її психологічні референти: монографія. Харків : «Друкарня Мадрид». 156 с.
19. Гарькавець С. О. Соціально-нормативна поведінка особистості та її детермінаційні чинники. Актуальні проблеми психології. Т.7. Вип.16. С. 28–32. – URL: http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2008_16/sb16_06.pdf (дата звернення 12.06.2025).
20. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ. Либідь, 1997. 373 с.
21. Гріднєва О.М. Ігрові технології як засіб формування соціальної компетентності старших дошкільників. URL: <http://refs.in.ua/igrovi-tehnologiyi-yak-zasib-formuvannyasocialenoyikompetent.html> (дата звернення 12.06.2025)
22. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.

23. Заболоцька, С. І. Психолого-педагогічні засади розвитку моральних форм поведінки дошкільників. *Освіта регіону*. 2016. № 4. С. 248–255. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/471>](<https://social-science.uu.edu.ua/article/471>) (дата звернення 03.06.2025)
24. Зімакова Л., Манжелій Н. Соціалізація дошкільників засобом ігрової діяльності. *Integración de las ciencias fundamentales y aplicadas en el paradigma de la sociedad post-industrial*, 2020. URL: <https://doi.org/10.36074/24.04.2020.v4.37> (дата звернення: 03.06.2025).
25. Зіновчик В. М. Умови становлення моральних форм поведінки на етапі дошкільного дитинства. *Психологія і суспільство*. 2021. № 1. С. 59–67
26. Ігрова діяльність дошкільника: молодший дошкільний вік / Піроженко Т.О. та ін. Київ: Генеза, 2016. 88 с.
27. Каркаш В. Науково-теоретичні засади впровадження діяльнісного підходу в освітньому процесі сучасного дошкільного закладу. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. Серія: Педагогічні науки. № 60, 2022. URL: <https://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/656> (дата звернення 26.04.2025)
28. Карпенко Є. Методи сучасної психотерапії : навч. посібник. – Дрогобич: Посвіт, 2015. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2361/1/80.pdf> (дата звернення 03.06.2025)
29. Компанець Н. М. Розвиток та формування емоційно-вольової сфери у дітей дошкільного віку: Науково-методичний посібник. Київ: Актуальна освіта, 2023. 42 с.
30. Кононко О. Л. Вікова психологія. Київ : Слово, 2010. 320 с.
31. Кононко О.Л. Розвинена воля – важлива складова особистісної компетентності дошкільника. *Вихователь-методист дошкільного закладу*, 2016. №2 С. 42-47.

32. Кубата Н.П., Айзенбарт М.М. Гра як засіб формування соціальної компетенції у дітей старшого дошкільного віку. Львівський національний університет імені Івана Франка. *Молодий вчений*, 2018. № 5 (57). С. 53-56.
33. Кудикіна Н.В. Ігрова діяльність дітей: теоретичні основи й методика педагогічного керівництва. Вінниця: ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського, 2010. 83 с.
34. Кузнецова О. О. Моральні судження: аспекти психолого-філософського вчення Л. Колберга. *Науковий вісник Київського національного економічного університету*. 2017. Вип. 2. С. 45–53
35. Курінний Ян. Вплив гри на особистісне становлення дитини – дошкільника. Гуманізація навчально-виховного процесу. Розділ «Дошкільна педагогіка», 2023. №. 1. с. 165 – 173. URL: <http://gnvp.ddpu.edu.ua/article/view/284556> (дата звернення 26.04.2025).
36. Литвишко О. М., Яценко Л. В., Зачепа І. М. Гендерна соціалізація дошкільника. *Pedagogical sciences theory and practice*, 2023. № 1. С. 152–158. URL: <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2023-1-22> (дата звернення 26.04.2025)
37. Лякішева А.В. Соціальна поведінка та групова взаємодія: монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2014. 368 с.
38. Малкович М. М. Ідентифікація як механізм формування гендерних уявлень у дошкільному віці. Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Психологія і педагогіка. 2013. Вип. 23. С. 141–148. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2013_23_18 (дата звернення 26.04.2025).
39. Маслоу А. Г. Мотивація і особистість: [пер. з англ.]. Київ : Sammit-Knyha, 2018. 352 с.
40. Мороз С.В. Роль гри в соціалізації дитини дошкільного віку. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15519/1/29.pdf> (дата звернення 26.04.2025).
41. Москаленко В. В. Соціальна психологія. Підручник. Видання 2-ге, виправлене та доповнене. К.: Центр учбової літератури, 2008. 688 с.

42. Наумчук Т.В. Особливості психічного розвитку дітей дошкільного віку. URL:http://www.zippo.net.ua/index.php?page_id=387 (дата звернення 03.06.2025).
43. Основи соціальної психології : підручник для закладів вищої освіти / П. П. Горностай, М. М. Слюсаревський, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, Н. В. Хазратова та ін. ; за ред. М. М. Слюсаревського. Київ : Талком, 2018. 580 с.
44. П'ятачук К., Пономаренко Т. О. Формування соціально-моральної компетентності в старших дошкільників на засадах сюжетно-рольових ігор. *Матеріали конференції*, 2018. С. 78–85.
45. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія : підручник. Київ : Академвидав, 2011. 400 с.
46. Піаже Ж. Моральне судження у дитини. Київ : Педагогіка, 1965. 312 с.
47. Піроженко Т.О., Карасьова К.В. Ігрова діяльність дошкільника. Старший дошкільний вік. Навчально-методичний посібник. Київ: Генеза, 2014. 96 с.
48. Піроженко, Т. О., Ладивір, С. О., Соловйова, Л. І., Карабаєва, І. І., Хартман, О. Ю. Компас у світі ціннісних орієнтацій дошкільника (навчальний посібник). Київ, 2016. 192 с.
49. Потапюк Л. М. Соціалізація особистості: національно-етнічне відродження в родині. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*, 2008. № 12. С. 55–58.
50. Психологічні технології ефективного функціонування та розвитку особистості : монографія / [за ред. : С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, В. Л. Зливкова]. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. – 540 с.
51. Скарбничка ігор і віршованої мозаїки для дітей раннього та дошкільного віку: навч. метод. посібник / Упоряд. Г. І. Іванюк та ін. Київ: Сім кольорів, 2009. 240 с.

52. Туженкова Ю. Колективні творчі ігри як інструмент соціалізації дошкільників. *Вихователь-методист дошкільного закладу*, 2015. № 5. С. 13–17.
53. Тхорук Ю. С. Соціалізація дитини: thesis, 2017. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/8317> (дата звернення 27.04.2025).
54. Усик Д. Б. Механізми моральної регуляції поведінки особистості. *Психологія та педагогіка*. 2017. Вип. 66. С. 45–53. URL: <https://journals.spu.sumy.ua/index.php/psy/article/view/66> (дата звернення 27.04.2025).
55. Фадєєва О. Ігрова діяльність як засіб формування соціальних норм у дітей дошкільного віку. *Дошкільна педагогіка*. 2017. № 1. С. 15–23
56. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2007. 640 с.
57. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: Феноменологія, теорія і практика: Навч. посіб. К.: Вища шк., 2006. 382 с.
58. Aguayo, L., Smith, J., & Thompson, R. Cultural socialization in childhood. *Frontiers in Psychology*, 12. 2021.
59. Fler, M. Play as a context for early learning: A cultural-historical perspective. *Journal of Early Childhood Research*, 2018, 16 (2), 97–111.
60. Flier A. Y. Culture as a normative social behavior. *Uchenyy Sovet (Academic Council)*, 2021. №. 2. P. 136–143. URL: <https://doi.org/10.33920/nik-02-2102-07> (date of access: 03.06.2025).
61. Goleman D. Emotional intelligence: why it can matter more than IQ. New York : Bantam Books, 1995. 352 p.
62. Mayer J.D., Salovey P. Emotional intelligence [Electronic resource]. – 2005. Mode of access: [http://www.unh.edu/emotional intelligence/](http://www.unh.edu/emotional%20intelligence/)
63. Miller T. G. Normative Behavior. *International Studies in Philosophy*. 1987. Vol. 19, № 1. P. 97–98. URL: <https://doi.org/10.5840/intstudphil198719137> (date of access: 11.09.2025).

64. Vygotsky, L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978
65. Wellner J., Papendick S., Dilger W. Scalability and the evolution of normative behavior. *Proceedings of the 2nd Asia-Pacific Conference on IAT*, Maebashi City, Japan, 2001. URL: https://doi.org/10.1142/9789812811042_0030 (date of access: 11.09.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

Діагностичний комплект для спостереження за нормативною поведінкою дітей дошкільного віку

1. Карти спостереження

КАРТА 1. Дотримання правил гри

Мета: оцінити здатність дитини дотримуватися правил, здійснювати самоконтроль та нагадувати правила іншим.

Шкала: 0 – не проявляє; 1 – проявляє частково; 2 – проявляє стабільно.

№	Показник	Опис	Бал (0–2)
1	Дотримання правил	Слідує правилам без зауважень	
2	Усвідомлення правил	Може відтворити правила словами	
3	Стійкість дотримання	Дотримується правил протягом усієї гри	
4	Самоконтроль	Утримується від порушень у збуджених ситуаціях	
5	Нагадування іншим	Коректно нагадує одноліткам про правила	

Сума балів за критерієм _____/10

КАРТА 2. Здатність до співпраці з однолітками

Мета: оцінити вміння домовлятися, ділитися та взаємодіяти з однолітками в процесі спільної діяльності.

Шкала: 0 – не проявляє; 1 – проявляє частково; 2 – проявляє стабільно.

№	Показник	Опис	Бал (0–2)
1	Ініціювання взаємодії	Пропонує спільні дії, залучає інших до гри	
2	Здатність домовлятися	Обговорює ролі, дії, черговість	
3	Готовність ділитися	Передає ресурси, матеріали, іграшки	
4	Прийняття іншої думки	Враховує пропозиції інших дітей	

5	Розв'язання конфліктів	Пропонує компроміси, уникає агресії	
---	------------------------	-------------------------------------	--

Сума балів за критерієм _____/10

КАРТА 3. Активність у груповій діяльності та комунікація

Мета: оцінити рівень взаємодії дітей з однолітками та дорослими на заняттях та інших режимних процесах в закладі дошкільної освіти.

Шкала: 0 – не проявляє; 1 – проявляє частково; 2 – проявляє стабільно.

№	Показник	Опис	Бал (0–2)
1	Включеність у гру	Швидко долучається до режимного процесу, проявляє ініціативу	
2	Рольова активність	Виконує запропоновану роль, дотримується її	
3	Вербальна комунікація	Висловлює наміри, розуміло формулює думки	
4	Реакція на партнерів	Слухає інших, реагує відповідно	
5	Соціальна включеність	Підтримує групову взаємодію, не уникає співпраці з однолітками	

Сума балів за критерієм _____/10

Ключ для обробки результатів

Максимальна кількість балів: **30 (По 10 балів за кожен із трьох критеріїв)**

Інтерпретація за критеріями

1. Дотримання правил гри

- 8–10 балів — достатній рівень
- 4–7 балів — середній рівень
- 0–3 бали — низький рівень

2. Співпраця

- 8–10 балів — добре сформована кооперація
- 4–7 балів — часткова, нестійка співпраця
- 0–3 бали — низький рівень взаємодії

3. Комунікація та активність

- 8–10 балів — висока активність та комунікативність
- 4–7 балів — середня включеність
- 0–3 бали — низька участь, мінімальна комунікація

Загальний рівень нормативної поведінки

- **24–30 балів — високий рівень**
- **12–23 бали — середній рівень**
- **0–11 балів — низький рівень**

Протокол спостереження**ПРОТОКОЛ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ІГРОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ
ДИТИНИ****ПІБ** дитини: _____**Вік:** _____**Дата:** _____**Спостерігач:** _____**Тип ситуації:** природна / організована / комбінована**I. Оцінювання за картами**

1. Дотримання правил гри – _____ / 10

2. Співпраця з однолітками – _____ / 10

3. Активність та комунікація – _____ / 10

Загальна сума балів: _____ / 30**II. Якісні спостереження (Опис особливостей поведінки, взаємодій,
емоційного стану)**

III. Висновок

Рівень нормативної поведінки:

ВИСОКИЙ / СЕРЕДНІЙ / НИЗЬКИЙ (потрібне підкреслити)

Пояснення:

Анкета для батьків: оцінка нормативної поведінки дитини

Шановні батьки!

Ця анкета допоможе нам краще зрозуміти нормативну поведінку Вашої дитини в домашньому середовищі. Просимо, будь ласка, відповідайте максимально чесно, відзначаючи ту відповідь, яка найкраще відображає типову поведінку Вашої дитини на основі власних щоденних спостережень.

Будь ласка, оцініть, як часто дитина проявляє зазначені поведінкові характеристики вдома. Використовуйте шкалу: 1 – майже ніколи; 2 – рідко; 3 – інколи; 4 – часто; 5 – майже завжди.

Прізвище та ім'я дитини: _____

Вік дитини: _____

Дата заповнення: _____

1. Виконання доручень вдома

№	Питання	1	2	3	4	5
1	Дитина виконує доручення батьків без нагадувань	☐	☐	☐	☐	☐
2	Дотримується порядку під час виконання домашніх завдань	☐	☐	☐	☐	☐
3	Завершує доручення до кінця	☐	☐	☐	☐	☐

2. Ставлення до правил і заборон вдома

№	Питання	1	2	3	4	5
1	Дитина дотримується сімейних правил	☐	☐	☐	☐	☐
2	Реагує на заборони спокійно та адекватно	☐	☐	☐	☐	☐
3	Виконує правила без суперечок	☐	☐	☐	☐	☐

3. Готовність допомагати вдома

№	Питання	1	2	3	4	5
1	Дитина допомагає членам родини без нагадувань	☐	☐	☐	☐	☐
2	Проявляє турботу та увагу до інших	☐	☐	☐	☐	☐
3	Виявляє емпатію у складних домашніх ситуаціях	☐	☐	☐	☐	☐

4. Уміння вирішувати конфлікти вдома

№	Питання	1	2	3	4	5
1	Дитина здатна домовлятися з членами родини	☐	☐	☐	☐	☐
2	Контролює власні емоції у конфліктних ситуаціях	☐	☐	☐	☐	☐
3	Використовує конструктивні способи вирішення суперечок	☐	☐	☐	☐	☐

Дякуємо за Вашу участь!

Анкета для вихователів: оцінка соціальної адаптації та нормативної поведінки дитини

Шановні педагоги!

Ця анкета допоможе нам оцінити соціальні навички та нормативну поведінку дитини в умовах закладу дошкільної освіти в процесі освітнього процесу. Просимо, будь ласка, відзначайте ту відповідь, яка найкраще

відображає типову поведінку дитини у Вашій групі на основі власних щоденних спостережень.

Будь ласка, оцініть, як часто дитина проявляє зазначені поведінкові характеристики у закладі дошкільної освіти. Використовуйте шкалу: 1 – майже ніколи; 2 – рідко; 3 – інколи; 4 – часто; 5 – майже завжди.

Прізвище та ім'я дитини: _____

Вік дитини: _____

Дата заповнення: _____

1. Виконання доручень у закладі дошкільної освіти

№	Питання	1	2	3	4	5
1	Дитина виконує доручення вихователів без нагадувань	☐	☐	☐	☐	☐
2	Дотримується порядку під час виконання завдань	☐	☐	☐	☐	☐
3	Завершує доручення до кінця	☐	☐	☐	☐	☐

2. Ставлення до правил і заборон у закладі дошкільної освіти

№	Питання	1	2	3	4	5
1	Дитина дотримується правил закладу	☐	☐	☐	☐	☐
2	Реагує на заборони спокійно та адекватно	☐	☐	☐	☐	☐
3	Виконує правила без суперечок	☐	☐	☐	☐	☐

3. Готовність допомагати у групі

№	Питання	1	2	3	4	5
1	Дитина допомагає одноліткам без нагадувань	☐	☐	☐	☐	☐

2	Проявляє турботу та увагу до інших дітей	☐	☐	☐	☐	☐
3	Виявляє емпатію у складних ситуаціях	☐	☐	☐	☐	☐

4. Уміння вирішувати конфлікти у групі

№	Питання	1	2	3	4	5
1	Дитина здатна домовлятися з однолітками	☐	☐	☐	☐	☐
2	Контролює власні емоції у конфліктних ситуаціях	☐	☐	☐	☐	☐
3	Використовує конструктивні способи вирішення суперечок	☐	☐	☐	☐	☐

Дякуємо за співпрацю!

Інтерпретація:

Достатній рівень – більшість оцінок 4–5.

Середній рівень – оцінки переважно 3–4.

Низький рівень – оцінки 1–2.

Гра «Збери візерунок за правилом»

Мета: оцінка уваги, здатності дотримуватися правил, самоконтролю та початкової кооперації.

Обладнання: набори геометричних фігур або кольорових кубиків.

Правила гри:

1. Дітям пропонується скласти візерунок згідно з прикладом або інструкцією педагога.
2. Завдання передбачає виконання певної послідовності дій (наприклад, чергування кольорів чи форм).
3. Діти повинні дочекатися своєї черги для внесення елементів до візерунка.
4. Під час гри педагог подає «сигнали» (зупинка, зміна дії), на які діти мають реагувати миттєво.

Гра «Світлофор»

Мета: оцінка самоконтролю, реакції на сигнали та дотримання правил у груповій дії.

Обладнання: кольорові картки або світловий сигнал (зелений – рух, жовтий – підготовка, червоний – зупинка).

Правила гри:

1. Діти рухаються по заданій траєкторії (біг, ходьба, стрибки) відповідно до сигналів світлофора.
2. На сигнал «зупинка» дитина має миттєво зупинитися, на сигнал «зелений» – продовжити рух, на «жовтий» – сповільнити швидкість.
3. Можна додати групові завдання: наприклад, всі діти повинні синхронно зупинитися або рухатися, утворюючи коло чи лінію.

Гра «Будуємо міст разом»

Мета: оцінка командної роботи, планування дій, здатності домовлятися, толерантності та вольової стійкості.

Обладнання: конструкційні блоки, кубики або великі елементи для спільного будівництва.

Правила гри:

1. Діти об'єднуються у групи та отримують завдання збудувати «міст» за певним зразком або інструкцією.
2. Кожен учасник отримує роль (наприклад, підносить блоки, встановлює деталі, контролює послідовність).
3. Всі дії мають бути узгоджені між дітьми; будь-яка зміна або помилка обговорюється та виправляється спільно.
4. Завдання завершене, коли міст відповідає заданим критеріям (стійкий, з'єднані блоки, дотримані правила).